

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор
з науково-методичної та
навчальної роботи

О.Б.Жильцов

2014 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Археологія України

Напрямок підготовки 6.020302 «Історія»

Інститут суспільства

2014–2015 навчальний рік

УДК ---

БК ---

Археологія України. Робоча навчальна програма. – К.: Видавництво «Університет» КУ імені Бориса Грінченка, 2014. – 50 с.

Укладач:

- Бонь О.І., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту суспільства КУ імені Бориса Грінченка.

Рецензенти:

- Сегеда Сергій Петрович*, доктор історичних наук, провідний науковий співробітник, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України, завідувач кафедри історії України та антропології Міжрегіонального гуманітарного інституту Київського славістичного університету;
- Зоценко Володимир Миколайович*, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, заступник Подільської археологічної експедиції Інституту археології НАН України.

УДК ---

БК ---

© Бонь О.І., 2014 р.

© КУ імені Бориса Грінченка, 2014 р.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Робоча навчальна програма з дисципліни «Археологія України» (далі – Програма) є нормативним документом КУ імені Бориса Грінченка, який розроблено кафедрою історії України Інституту суспільства на основі ОПП відповідно до затвердженого навчального плану.

Програму розроблено з урахуванням рекомендацій МОН України «Про Перелік напрямів (спеціальностей) та їх поєднання з додатковими спеціальностями і спеціалізаціями для підготовки педагогічних працівників за освітньо-кваліфікаційними рівнями бакалавра, спеціаліста, магістра» (лист № 1/9-736 від 06.12. 2007 р.)

Програму укладено згідно з вимогами кредитно-модульної системи організації навчання в КУ імені Бориса Грінченка відповідно до вимог ОКХ, алгоритму вивчення навчального матеріалу дисципліни.

Програма визначає перелік, обсяг, складові та технологію оцінювання навчальних досягнень студентів, необхідне навчально-методичне забезпечення.

Навчальна дисципліна «Археологія України» є складовою частиною циклу дисциплін професійно-практичної підготовки, нормативного блоку навчальної програми.

Зв'язок з іншими дисциплінами: важливою умовою вивчення дисципліни «Археологія України» є наявність знань з курсів «Історія України», «Історія стародавнього світу», «Історія первісного суспільства», «Історична географія України», «Релігієзнавство». Дисципліна забезпечує базові теоретичні знання та практичні навички з сучасної археології. Археологія знаходиться у тісному зв'язку з іншими історичними дисциплінами. Вивчення цього курсу важливе для гуманітарної освіти, особливо зі спеціальності «Історія» Вона допомагає набутти системні знання, зрозуміти багато історичних процесів сучасності.

Археологія є історичною дисципліною, яка вивчає історію первісного суспільства, стародавнього світу, Середньовіччя, а часом і сучасності, на основі дослідження матеріальної культури. Археологія широко використовує також письмові джерела, для тих періодів історії, де вони існували та збереглися. Частину з них знаходять під час археологічних досліджень (клинописні таблички, берестяні грамоти, графіті). За матеріальними залишками простежуються усі сторони життя від найдавніших періодів, у той час коли писемних джерел ще не було, або їх відомості недостатні.

Мета – в умовах перегляду традиційних історичних схем і концепцій усвідомлення студентам наукових підходів до історичного минулого українського народу та методології історичного дослідження, формування розуміння сутності історичних процесів.

Завдання:

на підставі переважно речових пам'яток (або їхніх решток) давно минулих часів вивчати історію людства (як правило, первісної, рабовласницької та феодальної епох),

реконструюючи при цьому історичний процес за допомогою спеціальних, притаманних лише їй методів.;

- набути теоретичні знання для проведення розкопок на археологічній практиці;
- опанувати основні методи археологічних досліджень;
- на археологічному матеріалі простежити процес формування українського та інших народів.

Навчальні результати / досягнення: студенти набувають уміння та навички:

- студенти набувають теоретичних знань про матеріальну культуру людності на території України;
- реконструювати історичне життя по решткам матеріальної культури;
- опановують основи методики археологічних розкопок (на археологічній практиці) .

Кількість годин, відведених навчальним планом на вивчення дисципліни, становить 180 год., із них:

- лекції - 32 год.;
- семінарські заняття - 24 год.;
- індивідуальна робота - 8 год.;
- самостійна робота - 72 год.;
- модульний контроль - 8 год.

СТРУКТУРА ПРОГРАМИ

I. ОПИС ПРЕДМЕТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Предмет: Археологія України

Дисципліна	Напрямок, спеціальність, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
Кількість кредитів, відповідно до ECTS: 5 кредитів	Шифр і назва галузей знань: <i>0203 Гуманітарні науки</i>	Частина програми (нормативна, вибір закладу, вибір студента): <i>Нормативна</i>
Кількість змістовних модулів: <i>5 модулів.</i>	Шифр та назва спеціальності: « <i>Історія</i> ».	Рік підготовки: 1. Семестр: 1.
Загальний обсяг дисципліни: <i>180 години.</i>	Освітньо-кваліфікаційний рівень: « <i>Бакалавр</i> ».	Аудиторні заняття: <i>72 год.</i> З них: Лекції: <i>32 год.</i> Семінарські заняття: <i>24 год.</i> Індивідуальна робота: <i>8 год.</i> Самостійна робота: <i>72 год.</i>
Кількість тижневих годин: <i>5 години.</i>		Модульний контроль: <i>8 год.</i> Вид контролю: <i>екзамен</i>

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

Використані скорочення:

- лекції (Л);
- семінарські заняття (СЗ);
- практичні заняття (ПЗ);
- індивідуальна робота (ІР);
- самостійна робота (СР);
- підсумковий контроль (ПК).

№	Назви теоретичних розділів	Кількість годин								
		Р	А	Л	СЗ	ПЗ	ІР	СР	ПК	СР
Змістовий модуль I. КАМ'ЯНИЙ ВІК										
1.	Тема 1. Предмет та завдання археології	5,5	2,5	2	2		0,5	3		
2.	Тема 2. Кам'яний вік. Палеоліт.	6,5	3,5	2			0,5	3		
3.	Тема 3. Мезоліт	5,5	2,5	2	2		0,5	3		
4.	Тема 4. Неоліт	11,5	6,5	2			0,5	5	2	
	Разом	30	16	8	4		2	14	2	
Змістовий модуль II. ЕПОХА МІДІ-БРОНЗИ. РАННІЙ ЗАЛІЗНИЙ ВІК										
1.	Тема 5. Енеоліт	5,5	4,5	2	2		0,5	4		
2.	Тема 6. Бронзовий вік	7	3	2	0,5		0,5	4		
3.	Тема 7. Ранній залізний вік. Кіммерійці	8	4	2	0,5		0,5	4	1	
	Разом	23,5	11,5	6	3		1,5	12	1	
Змістовий модуль III СКІФИ ТА САРМАТИ. АНТИЧНІ МІСТА-ДЕРЖАВИ										
4.	Тема 8. Племена скіфів у Північному Причорномор'ї	8,5	4,5	2	2		0,5	4		
5.	Тема 9. Сармати	7,5	3,5	2	1		0,5	4		
6.	Тема 10. Античні міста-держави у Північному Причорномор'ї	9,5	5,5	2	2		0,5	4	1	
	Разом	25,5	13,5	6	5		1,5	12	1	
Змістовий модуль IV. АРХЕОЛОГІЯ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН										
1.	Тема 11. Археологія ранніх слов'ян	10,5	4,5	2	2		0,5	6		
2.	Тема 12. Культури слов'ян в V – IX ст.	10,5	4,5	2	2		0,5	6		
3.	Тема 13. Археологія України доби Київської держави	12,5	6,5	2	2		0,5	6	2	
	Разом	33,5	15,5	6	6		1,5	18	2	
Змістовий модуль V. ПІЗНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНА АРХЕОЛОГІЯ										
1.	Тема 14. Стародавній Київ	10,5	4,5	2	2		0,5	6		
2.	Тема 15. Середньовічна археологія Півдня України	10,5	4,5	2	2		0,5	6		
3.	Тема 16. Археологія козацького періоду. Польова археологія	10,5	6,5	2	2		0,5	4	2	
	Разом	67,5	15,5	6	6		1,5	16	2	36
	Разом за навчальним планом	180	72	32	24		8	72	8	36

ПРОГРАМА

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I КАМ'ЯНИЙ ВІК

Тема 1. Предмет та завдання археології

Предмет та завдання археології України. Археологія як галузь історичної науки. Місце археології серед історичних дисциплін. Основні риси археології як науки: часово-просторові межі, опора на матеріальне виробництво, власна періодизація, особливості джерельної бази. Значення археології у відтворені дописемної історії людства. Зв'язок археології з іншими науками.

Типи археологічних джерел та їх комплексне вивчення. Визначення археологічної пам'ятки та археологічного комплексу.

Поняття культурного шару. Стратиграфія як метод археологічного дослідження. Етапи археологічного дослідження: розвідки, розкопи, камеральне опрацювання. Спеціальні методи археологічного пошуку, датування та визначення: геофізичні, аеророзвідці, підводний та спелеологічний, експериментальний, металографічний, статистичний, стратиграфічний, радіовуглецевий, дендрохронологічний, картографічний та інші методи.

Археологічні періоди. Поняття археологічної культури. Організація археологічних досліджень.

Розвиток археології в Україні.

Тема 2. Кам'яний вік. Палеоліт

Періодизація і хронологія кам'яного віку. Епохи зледеніння та їх зв'язок з археологічними періодами в Україні.

Палеоліт Лісостепової України. Закарпаття та Криму.

Мустьєрський період. Діскоподібні нуклеуси. Техніка сколювання. Основні знаряддя праці. Неандертальці та їх місце в антропогенезі. Пристосовані житла первісних людей – печери, навіси, гроти. Прагромади.

Пізній палеоліт. Завершення становлення фізично типу людини *Homo sapiens*. Удосконалення знарядь праці. Поширення ретуші в обробці каменю.

Відображення духовного світу первісної людини в артефактах пізньопалеолітичного мистецтва.

Тема 3. Мезоліт

Природа голоцену. Пізньольодовиковий і післяльодовикові періоди. Формування сучасного клімату, фауни і флори на території України. Знаряддя праці епохи мезоліту. Винахід луку і стріл та поєднання цієї події зі зміною об'єктів полювання.

Пам'ятки мезоліту в Україні. Поділ на групи пам'яток: азово-чорноморська область, Степове Подніпров'я та Донбас, Північно-Західне Причорномор'я, Волинь, басейн Десни, басейн Сіверського Дінця, Середній Дністер, Прикарпаття.

Протонеоліт в Україні. Приручення собаки. Початок domestикації свині. Набірні вкладишеві знаряддя. Поширення мікролітів. Способи риболовства. Зміна спорудження стоянок і жител. Поява могильників.

Тема 4. Неоліт

Нова техніка обробки каменю - шліфування, пиляння, свердлення. Кам'яна сокира. "Неолітична революція". Початок відтворюючого господарства у Східній Європі з тваринництва. Виникнення мотичного землеробства. Поширення крем'яних серпів та зернотерок. Основні види знарядь праці. Перехід від привласнюючих до відтворюючих форм господарства. Виникнення скотарства. Значення полювання і рибальства.

Основні неолітичні культури території сучасної України: Буго-дністровська, сурсько-дніпровська, дніпро-донецька культури. Культури лінійно-стрічкової та ямково-гребінцевої кераміки. Неоліт Закарпаття. Основні поселення. Матеріальна культура.

Мистецтво неолітичної доби. Кам'яна Могила.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II. ЕПОХА МІДІ-БРОНЗИ. РАННІЙ ЗАЛІЗНИЙ ВІК

Тема 5. Енеоліт

Початок обробки міді. Способи холодного та гарячого кування, плавлення міді. Перші вироби з міді.

Виникнення пастушого скотарства. Винайдення колеса. Використання коня як тягової сили. Поширення ремесел: прядіння, ткацтво. Поява поховань під курганами.

Перший великий суспільний поділ праці - відокремлення пастуших племен від землеробських.

Племена трипільської культури. Основні етапи її розвитку на території України. Планування поселень. Розвиток житлового будівництва. Влаштування житла. Моделі трипільських жител.

Розвиток землеробства. Знаряддя обробки ґрунту, збирання та зберігання врожаю. Скотарство. Розвиток ткацтва. Гончарне виробництво трипільських племен. Різноманітність орнаменталістики посуду. Символіка трипільського розпису. Антропоморфна та зооморфна пластика. Суспільний устрій. Мистецтво та релігійні уявлення. Поховальний обряд.

Культури лійчастого посуду та кулястих амфор: територія, основні пам'ятки. Поява курганів, їх влаштування та поховальний обряд. Матеріальна культура.

Тема 6. Бронзовий вік

Переваги бронзи над міддю. Технологія виготовлення бронзових виробів. Періодизація бронзового віку. Гірнична справа. Техніка лиття та знаряддя праці металургів. Ливарні форми. Асортимент бронзових виробів на території України.

Виникнення орного землеробства. Зростання продуктивності праці.

Культура шнурової кераміки. Культури Волині, Передкарпаття. Середньодніпровська культура. Основні пам'ятки. Поселення. Поховання. Знаряддя праці. Бойові сокири. Керамічні вироби.

Тшинецько-комарівська культура. Влаштування жител. Поховальний обряд. Матеріальна культура. Господарська діяльність.

Племена білогрудівської культури. Основні пам'ятки. Поселення, могильники, зольники. Поява складних за конструкцією поховальних споруд. Господарська діяльність. Участь племен бронзового віку Правобережної України у формуванні

слов'ян.

Племена степової зони. Пастуші племена катакомбної культури. Культура багатоваликової кераміки. Основи господарської діяльності: пастуше скотарство, землеробство як допоміжний вид. Гончарство. Виготовлення бронзових виробів. Поховальний обряд та влаштування курганів.

Зрубна культурно-історична спільнота. Їх господарська діяльність. Гончарство. Високий рівень бронзового виробництва. Влаштування курганів. Культура Ноа. Бородінський, Красномаяцький та інші скарби. Розвиток обміну.

Тема 7. Ранній залізний вік. Кіммерійці

Переваги заліза перед іншими металами. Причини зміни бронзового віку залізним. Час появи залізних виробів в Україні. Причини пізнього освоєння заліза на території України. Залізорудне ремесло. Технологія виготовлення заліза, сиродутний процес. Ковальство - основний вид металообробки. Вплив знарядь праці із заліза на господарську діяльність. Другий великий суспільний поділ праці - відокремлення ремесла. Значення використання заліза для суспільного життя. Поширення обміну. Виникнення укріплених городищ. Першій рабовласницькі держави на території України.

Передскіфський період у лісостеповій зоні України. Чорноморська культура. Перехідний період від бронзового до залізного віків. Господарська діяльність. Поховальний обряд. Матеріальна культура. Роль чорноліської культури у формуванні слов'янського етносу.

Кіммерійці. Історичні відомості про них. Основні заняття. Роль скотарства. Поховальний обряд. Знаряддя праці, зброя, кінська зброя. Предмети побуту. Основні пам'ятки кіммерійців в Україні.

Тема 8. Племена скіфів у Північному Причорномор'ї

Племена скіфів у Північному Причорномор'ї. Історичні відомості. Етнографія Скіфії за Геродотом. Питання про походження скіфів та шлях їх на територію України.

Скіфський час у степовій зоні України. Роль скотарства. Значення коня у житті та господарстві. Розвиток ремесла. Виробництво зброї та кінської зброї. Кам'янське городище, як центр залізоробного виробництва. Озброєння скіфів. Майнове і соціальне розшарування кочових племен. Роль торгівлі. Значення і форми контактів з античними містами Північного Причорномор'я. Війни скіфів.

Поховальний обряд скіфів (ранній і класичний періоди). Основні скіфські "царські" кургани: Чортотлик, Куль-Оба, Солоха, Мелітопільський, Гайманова та Товста Могили. Поховання простих скіфів. Скіфське мистецтво. "Звіриний" стиль.

Осілі землеробсько-скотарські племена лісостепової зони. Їх локальні групи. Господарська діяльність. Орне землеробство. Розвиток ремесел. Гончарне виробництво. Основні типи побуту. Металообробка, та її продукція. Торгівля з грецькими містами Північного Причорномор'я. Товари вивозу та ввозу у скіфів.

Городища і поселення осілих землеробських племен Скіфії. Немирівське, Мотронинське, Пастирське, Трахтемирівське та інші городища. Більське городище на Ворсклі (місто Гелон). Курганні могильники Лісостепу.

Пізні скіфи. Нижньодунайський та Нижньодніпровський варіанти пізньоскіфської культури. Кримський варіант пізніх скіфів. Селища, городища та могильники пізніх скіфів. Осіле життя і землеробство пізніх скіфів. Скіфське царство у Криму та

Нижньому Подніпров'ї. Основи його економіки. Стосунки з грецькими містами-державами. Неаполь Скіфський - столиця держави. Могильник Неаполя.

РАННІЙ ЗАЛІЗНИЙ ВІК

Тема 9. Сармати

Сармати (савромати). Проблема їх походження та час появи на півдні Східної Європи. Відомості Геродота про сарматів. Підкорення сарматами скіфської території. Етнічний і племінний склад сарматів. Міграції сарматів.

Пам'ятки ремесел, торгівлі інших видів господарської діяльності. Озброєння сарматів. Поховальний обряд та склад поховального інвентарю. Найвідоміші кургани знаті: Хохлач, Соколова могила, Пороги.

Духовний світ сарматів. Одяг та прикраси сарматів. Поховання царя в Порогах та його пам'ятки. Прикладний характер мистецтва. Вплив культурних контактів на мистецтво сарматів. "Бірюзово-золотий" стиль. Релігія та могили сарматів.

Тема 10 Античні міста-держави у Північному Причорномор'ї

Причини грецької колонізації. Процес колонізації на території України. Грецькі міста-держави у Північному Причорномор'ї: Тіра, Ольвія, Херсонес, Пантікапей та ін. Боспорське царство.

Економіка грецьких міст. Землеробство. Виноградарство та виноробство. Скотарство. Рибальство та переробка риби. Основні види ремесел: гончарство, металообробка, ювелірне мистецтво. Монетна справа. Основні види ремісничої продукції. Внутрішня та зовнішня торгівля.

Планування та побут міст. Фортифікаційні споруди. Теменос та агора. Храми та громадські споруди. Житлові та господарські приміщення. Вулиці та площі міст. Будівельна справа. Архітектурні стилі. Скульптура. Периферія античних міст: городища та поселення, що складали хору.

Писемність. Вазопис та декоративний розпис кераміки. Релігійні культи. Загробний культ. Могильники. Поховальний обряд. Склепи Боспору. Взаємний вплив греків та скіфсько-сарматського населення.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ ІІІ. АРХЕОЛОГІЯ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН

Тема 11. Археологія ранніх слов'ян

Сучасний стан проблеми про походження слов'ян. Перші писемні відомості про слов'ян. Зв'язок слов'ян з землеробськими племенами бронзового віку Правобережного Лісостепу. Питання про слов'янську приналежність осілих землеробських племен скіфського часу (скіфи-орачі та скіфи-землероби).

Культури рубежу першої половини I тисячоліття н.е. Зарубинецька культурно-історична спільність. Поселення та житла. Зарубинецький та Корчуватівський могильники. Пилипенкова гора. Матеріальна культура. Пшеворська та липицька культури.

Черняхівська культура. Поселення, житла, могильники. Характеристика основних археологічних пам'яток. Майстерні ливарників. Поховальний обряд. Поширення римських монет. Вплив римської культури. Дискусії про етнічний склад черняхівців.

Київська культура. Поселення та житла. Поховальний обряд. Кераміка та

знаряддя праці. Питання про етнічну приналежність.

Тема 12. Культури слов'ян в V – IX ст.

Розпад слов'янської етнічної спільноти. Епоха великого переселення народів. Готи, гуни, авари, болгари, угри на території України. Скарби середини-третьої чверті I тис. н.е. - Мартинівський, Перещепинський, Пастирський та ін.

Культури східних слов'ян другої половини I тис. н.е. Празька (корчацька), пенківська та колочинська культури. Житлові споруди. Поховальний обряд. Спільність рис матеріальної культури. Питання про джерела слов'янських старожитностей.

Землеробство та скотарство - основи господарської діяльності. Тип слов'янського житла. Металообробка. Розвиток гончарства. Святилища. Язичництво ранніх слов'ян. Поховальний обряд. Чорна могила у Чернігові.

Салтівська культура. Етнічна належність носіїв салтівської культури. Пам'ятки та поховальний інвентар. Основні поселення, фортифікаційні укріплення, житла салтівської культури.

Археологічні культури східних слов'ян у VIII-IX ст. Пам'ятки типу Луки-Райковецької. Волинцівська та Роменська культури. Літописні слов'янські племена та формування державності.

Тема 13. Археологія доби Київської держави

Літописні відомості про розселення слов'янських племен. Виникнення давньоруської феодальної держави. Військова справа. Змієві вали в Україні. Прийняття християнства та його наслідки. Зміна поховального обряду. Картографування скроневи́х кілець.

Матеріальне виробництво. Рівень розвитку сільського господарства. Сільськогосподарські знаряддя. Основні злаки. Скотарство. Мисливство. Промисли. Бортництво. Рибальство.

Роль ремесла в усіх формах господарської діяльності. Товарний характер ремесла. Металургія. Використання болотних руд. Ковальські знаряддя. Продукції ковалів Русі. Ливарна справа. Виготовлення озброєння.

Художня обробка металів. Основні види ювелірних виробів. Зернь, чернь, скань, емаль. Скарби ювелірних виробів.

Гончарство. Гончарний круг. Кружальний посуд. Випалювальні печі. Основні форми посуду. Виробництво плінфи, кам'яних плиток ін. Гончарські клейма.

Деревообробне виробництво, теслярські та столярні інструменти. Токарний верстат. Будівництво укріплень, мостів, сухопутних та водних транспортних засобів. Обробка кістки. Каменерізна справа. Виробництво скляного посуду та прикрас. Ткацтво. Пряслиця. Торгові шляхи. Монетна справа. Арабські, візантійські, західноєвропейські монети.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ IV.

ПІЗНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНА АРХЕОЛОГІЯ

Тема 14. Стародавній Київ

Проблема виникнення міст, їх роль у історії. Датування виникнення Києва. Древній Київ - центр економічного, політичного і культурного життя давньоруської

держави. Ранні пам'ятки на території міста. Слов'янські поселення на місці Києва. Межі і територія міста. Оборонні укріплення. Розширення території міста за окремих князів. Планування міста. Софійські, Золоті ворота. Житлове будівництво. Міст через Дніпро.

Основні риси монументальної архітектури. Князівські палаци. Десятинна церква, Софіївський та Михайлівський собори, Успенський собор Києво-Печерської Лаври. Рівень будівельної справи. Техніка кам'яної та цегляної кладки. Майстерні по виготовленню плінфи, смальти та оздоблювальних елементів. Мозаїка, фрески, кам'яна різьба.

Київський некрополь. Поховання знаті, дружинників та родовитих киян. Київська околиця. Приміські села та монастирі. Село Берестове. Печерський та Видубицький монастирі. Найближчі міста та фортеці: Білгород, Вишгород, Василів та ін.

Тема 15. Середньовічна археологія Півдня України

Пам'ятки кочовиків степового Подніпров'я IX – XIII ст. Кургани та інші поховання. Пам'ятки середньовічного Білгород-Дністровського. Фортеця, житла та могильники. Розвиток ремісничого виробництва.

Середньовічний Крим. Дослідження пам'яток Криму. Середньовічний Херсонес. Історична топографія Херсонесу. “Печерні міста” Криму. Монастирі, селища та городища. Печерне місто Мангуп, городища Ески-Кермен, Чуфут-Кале, Киз-Кермен.

Археологічні пам'ятки Південного та Південно-Східного Криму. Середньовічні міста Криму – Сугдея, Кафа.

Тема 16. Археологія козацького періоду. Польова археологія

Розвиток козацтва за археологічними даними. Запорозькі січі. Зброя та укріплення козацьких січей. Пам'ятки на території козацьких вольностей.

Оборонні замки-фортеці. Фортеці у Кам'янці-Подільському, Хотині, Меджибожі, Кременці, Сатанові, Жванці.

Побут та господарська діяльність українських козаків.

Польова археологія. Методи польових археологічних досліджень.

ТЕМИ ЛЕКЦІЙ

Тема 1. Предмет та завдання археології (2 години).

Тематичний план:

- 1. Предмет і завдання археології. Зв'язок археології з іншими науками.
- 2. Типи археологічних пам'яток. Культурний шар. Археологічні розвідки та розкопки.
- 3. Відносне та абсолютне датування археологічних пам'яток.
- 4. Методи археологічних досліджень.

Основні поняття теми:

- археологія;
- культурний шар;
- стратиграфія;
- стратиграфія;
- археологічне датування.

Тема 2. Кам'яний вік. Палеоліт (2 години).

Тематичний план:

- 1. Періодизація антропогенезу.
- 2. Ранній палеоліт (олдувайська, ашельська епохи). Основні знаряддя праці. Стоянки.
- 3. Середній палеоліт. Муст'єрська епоха. Основні знаряддя праці. Основні стоянки.
- 4. Пізній палеоліт (оріньякська, солютрейська, мадленська культури). Основні знаряддя праці. Стоянки.
- 5. Духовна культура людності палеоліту.

Основні поняття теми:

- кам'яний вік;
- нуклеус;
- прагромада;
- артефакт;
- ретуш.

Тема 3. Мезоліт (2 години).

Тематичний план:

- 1. Мезоліт. Загальна характеристика епохи.
- 2. Основні пам'ятки та знаряддя праці мезолітичної доби.
- 3. Мистецтво мезолітичного часу.

Основні поняття теми:

- голоцен;
- вкладишеві знаряддя;
- мікроліт;
- могильник;
- протонеоліт.

Тема 4. Неоліт (2 години).

Тематичний план:

- 1. Неоліт. Загальна характеристика епохи.

2. Неолітичні культури на території України (буго-дністровська, сурсько-дніпровська, дніпро-донецька, лінійно-стрічкової кераміки та ін.).

3. Мистецтво неолітичного періоду.

Основні поняття теми:

- неолітична революція;
- відтворююче господарство;
- кераміка;
- неолітичні культури.

Тема 5. Енеоліт (2 години).

Тематичний план:

1. Енеоліт. Загальна характеристика.

2. Культурно-хронологічна періодизація Трипілля.

3. Пам'ятки матеріальної та духовної культури Трипілля (поселення, житлобудування, кераміка, знаряддя праці).

4. Енеолітичні культури степової (ямна та середньостогівська) та лісостепової (культура кулястих амфор) зони.

5. Мистецтво енеоліту.

Основні поняття теми:

- пастуше скотарство;
- курган;
- зооморфна пластика;
- поховальний обряд;
- суспільний поділ праці.

Тема 6. Бронзовий вік (2 години).

Тематичний план:

1. Бронзовий вік. Загальна характеристика.

2. Технологія виробів з бронзи.

3. Культури степової зони Східної Європи (катакомбна та зрубна).

4. Культури лісостепу (культури шнурової кераміки, тшинецька та комарівська, білогрудівська).

5. Індоевропейська проблема.

Основні поняття теми:

- орне землеробство;
- бойові сокири;
- тиглі;
- скарб;
- катакомба.

Тема 7. Ранній залізний вік. Кіммерійці (2 години).

Тематичний план:

1. Ранній залізний вік. Загальна характеристика. Другий великий суспільний поділ паці.

2. Кіммерійська культура.

3. Племена передскіфського часу на території України.

Основні поняття теми:

- сиродутний горн;

- другий великий суспільний поділ праці;
- псалії.

Тема 8. Племена скіфів у Північному Причорномор'ї (2 години).

Тематичний план:

- 1. Скіфія та скіфи. Загальна характеристика.
- 2. Скіфські кургани та мистецтво скіфів.
- 3. Скіфи на Півдні України та у Криму.

Основні поняття теми:

- городища скіфського часу;
- “звіриний” стиль;
- „царські кургани”
- курганні могильники.

Тема 9. Сармати. (2 години).

Тематичний план:

- 1. Сарматські племена. Загальна характеристика.
- 2. Духовний світ сарматів.

Основні поняття теми:

- етнічний і племінний склад;
- савромати;
- кургани знаті.

Тема 10 Античні міста-держави у Північному Причорномор'ї (2 години).

Тематичний план:

- 1. Антична епоха. Грецька колонізація Північного Причорномор'я.
- 2. Сільське господарство, ремесло, торгівля.
- 3. Містобудівництво та архітектура.
- 4 . Міста, поселення, некрополі /Березань, Ольвія, Херсонес, Боспорське царство/.
- 5. Культура та релігія.

Основні поняття теми:

- грецька колонізація;
- міста-держави;
- загробний культ;
- хора.

Тема 11 Археологія ранніх слов'ян (2 години).

Тематичний план:

- 1. Основні концепції походження слов'ян.
- 2. Готська проблема і черняхівська культура.
- 3. Господарство, ремесла та побут давніх слов'ян.
- 4. Київська культура та культура карпатських курганів.
- 5. Язичництво давніх слов'ян.

Основні поняття теми:

- прабатьківщина слов'ян;
- культурно-історична спільність;
- етнічна приналежність.

Тема 12. Слов'яни на території України в V – IX ст. (2 години).

Тематичний план:

- 1. Розпад слов'янської етнічної спільноти.
- 2. Празька (корчацька) культура.
- 3. Пеньківська археологічна культура.
- 4. Археологічні культури східних слов'ян у VIII-IX ст.

Основні поняття теми:

- слов'янська етнічна спільнота;
- велике переселення народів;
- літописні слов'янські племена;
- джерела слов'янських старожитностей.

Тема 13. Археологія доби Київської держави (2 години).

Тематичний план:

- 1. Археологічні джерела і проблема походження Русі.
- 2. “Варязьке питання” за археологічними даними.
- 3. Руське місто.
- 4. Руські селища та городища.
- 5. Культура Київської Русі.

Основні поняття теми:

- змієві вали;
- скроневі кільця;
- кружальний посуд;
- плінфа;
- зернь, чернь, скань;
- товарний характер ремесла.

Тема 14. Стародавній Київ (2 години).

Тематичний план:

- 1. Проблема виникнення міст, їх роль у історії.
- 2. Заснування Києва. Межі і територія міста.
- 3. Основні риси архітектури.
- 4. Київський некрополь. Печерський та Видубицький монастирі.

Основні поняття теми:

- датування виникнення міст;
- монументальна архітектура;
- монастир;
- приміське село;
- смальта.

Тема 15. Середньовічна археологія Півдня України (2 години).

Тематичний план:

- 1. Салтотово-маяцька культура.
- 2. Археологія кочовиків в IX-XIII століть.
- 3. Середньовічний Крим.

Основні поняття теми:

- “печерні міста”;

- середньовічні міста;
- історична топографія міста.

Тема 16. Археологія козацького періоду (2 години).

Тематичний план:

- 1. Запорозькі козацькі січі.
- 2. Фортифікаційні споруди.
- 3. Господарство і побут козацьких часів.

Основні поняття теми:

- січ;
- замки-фортеці;
- польова археологія.

ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1-2. Предмет та завдання археології. Кам'яний вік. Палеоліт (2 год.)

План заняття (перелік питань для обговорення):

1. Предмет і завдання археології як історичної науки.
2. Археологічні пам'ятки.
3. Види датування в археології. Археологічні дослідження
4. Основний зміст і причини, що впливали на антропогенез.
5. Ранній палеоліт на території України. Види знарядь праці.
6. Середній палеоліт (мустьєрська епоха). Пізній палеоліт на території України.
7. Духовна культура палеолітичної доби.

Рекомендована література:

1. VITA ANTIQA. - К.: Стилос, 2001. - № 3-4.- 202с. (Палеоліт).
2. Абдусин Д. А. Археология СССР. - 2-е изд. - М. 1977.
3. Археология и естественные науки: Сб.-М., 1965.
4. Археология Украинской ССР: В 3 т. - К., 1985 -1986. - Т. 1-3.
5. Археологія Української ССР: У 3 т.-К.,1971-1975.-Т.1-3.
6. Балужева Т.С., Веселовская Е.В. Новые разработки в области восстановления внешнего облика человека по краниологическим данным. // Археология, этнография и антропология Евразии - 2004 - №1 (17). - С. 143 - 151.
7. Винокур І.С., Телегін Д.Я. Археологія України: Навчальний посібник. - К.: Вища школа, 1994. - 318 с.
8. Відейко М.Ю. Археологія в Інтернеті. Довідник. - К., 2001. - 123 с.
9. Гениз В.Ф. Очерки по истории советской археологии. - К., 1982.
10. Гладилін В. І. Проблемы раннего палеолита Восточной Европы. - К., 1976.
11. Горелик А.Ф. Памятники Рогалькско-Передельского района. Проблемы финального палеолита Юго-Восточной Украины. - Киев-Луганск: РИО ЛИВД, 2001.- 366 с.
12. Давні поселення України. Альбом археологічних джерел та реконструкцій. Ч.1.- К., 2000.- 102 с.
13. Давня історія України. Т.1.- К., 2000.-
14. Деревянко А.П., Волков П.В. Эволюция расщепления камня в переходный период от среднего к верхнему палеолиту на территории Горного Алтая // Археология этнография и антропология Евразии - 2004 - №2 (18) - С. 21 - 36.
15. Етнічна історія давньої України. - К., 2000.- 280 с. - 101 іл .
16. Ефименко П.П. Первобытное общество. - К., 1953.
17. Зализняк Л.Л. Охотники на северного оленя Украинского Полесья эпохи-финального палеолита. -К., 1989.
18. Заліззяк Л.Л. Чорноморський потоп та його археологічні наслідки // Археологія - 2005 - №3. - С. 3 - 13.
19. Козинцев А.Г. Сунгирь: старый спор, новые аргументы. // Археология, этнография и антропология Евразии - 2004 - №1 (17). - С. 19 - 28.
20. Мартынов Л. И. Археология СССР. - 2-е изд. - М., 1982.

21. *Матюхин А.Е.* Среднепалеолитические комплексы Русской равнины, содержащие двусторонне обработанные орудия // Археология, этнография и антропология Евразии - 2004 - №1 (17). - С. 7 - 19.
22. *Мацкевий Л.Г.* Печерні пам'ятки палеоліту та мезоліту у Верхньому Подністрів'ї // Археологія. - 2004 - №1. - С. 3 - 18.
23. *Медведева Н.Н., Тарасов А.Ю., Рейс Т.М., Николаев В.Г.* Динамика исторического и антропологического облика населения Восточной Сибири (на примере г. Красноярск) // Археология этнография и антропология Евразии - 2004 - №2 (18) - С. 126 - 134.
24. *Микола Чмихов.* Збірник на пошану пам'яті. - К.- Видавничий дім КМ Academia, 2000. - 53 с.
25. *Мінаєва Н.І.* Правові аспекти проблеми збереження археологічної спадщини // Археологія - 2004 - №2. - С. 154 - 159.
26. *Оленковський М.П.* Палеоліт та мезоліт Присивашья. Проблеми епіграфету України. - Херсон: Вид. "Придніпров'я", 2000. - 172 с.
27. *Пашкевич Г.О.* Археологія і палеоетноботаніка. // Археологія - 2005 - №2. - С. 80 - 89.
28. *Пидопличко И. Г.* Позднепалеолитические жилища из костей мамонта на Украине. - К., 1969.
29. *Ситник О.С.* Середній палеоліт Поділля. - Львів, 2000. - 371 с.
30. *Степанчук В.М.* Динаміка заселення території України в нижньому, середньому і на початку верхнього палеоліту. // Археологія - 2006 - №1. - С. 3 - 12.
31. *Толочко П.П.* Теоретичні проблеми вивчення давньої історії України // Археологія - 2005 - №2. - С. 3 - 12.
32. *Чабай В.П., Демиденко Ю.Э., Евтушенко А.И.* Палеолит Крыма: методы исследований и концептуальные подходы. - Симферополь-Киев, 2000. - 104 с.
33. *Черныш А П.* Палеолит и мезолит Приднестровья. - М., 1973.
34. *Чмихов М.О., Кравченко Н.М., Черняков І.Г.* Археологія та стародавня Історія України: Курс лекцій. - К., 1992.
35. *Шер Я.А.* Спорные вопросы изучения первобытного искусства // Археология этнография и антропология Евразии - 2004 - №2 (18) - С. 36 - 53.
36. *Шовкопляс І. Г.* Археологічні дослідження на Україні (1917–1957). - К., 1957.
37. *Шовкопляс І. Г.* Основи археології. - К., 1971.
38. *Шовкопляс Я.Г.* Мезинская стоянка. - К., 1965.

Тема 3-4. Мезоліт. Неоліт (2 год.).

План заняття (перелік питань для обговорення):

1. Мезоліт. Загальна характеристика епохи.
2. Пам'ятки та знаряддя праці мезоліту.
3. Духовна культура мезолітичного часу.
4. Неолітична культура: сутність і зміст.
5. Основні неолітичні культури на території України.
6. Мистецтво неоліту.

Рекомендована література:

1. Волокитин А.В., Ткачев Ю.А. Реконструкция природной среды обитания мезолитического населения реки Вычегды // Археология этнография и антропология Евразии - 2004 - №2 (18) - С. 2-11.
2. Гавриленко І.М. Зимівниківська археологічна культура (до історії ранньомезолітичного населення Лівобережної України). - Полтава: АСМІ, 2000. - 128 с.
3. Гаскевич Д.В. Крем'яні вироби кукрекської культурної традиції в інвентарі буго-дністровських пам'яток Побужжя. // Археологія - 2005 - №3. - С. 24 - 38.
4. Давні поселення України. Альбом археологічних джерел та реконструкцій. Ч.1.- К., 2000. - 102 с.
5. Зализняк Л.Л. Мезолит юго-восточного Полесья. - К., 1984.
6. Зализняк Л.Л. Мезоліт лісостепу Центральної України // Археологія - 2004 - №4. - С. 3 - 17.
7. Манько В.О. Комплекс нижнього шару Сабінка 1 і проблеми конвергентного розвитку археологічних культур у мезоліті // Археологія - 2004 - №4. - С. 35 - 52.
8. Оленковський М.П. Палеоліт та мезоліт Присивашся. Проблеми епіграфету України. - Херсон: вид. "Придніпров'я", 2000.- 172 с.
9. Станко В.Н. Мирное: Проблемы мезолита Северного Причерноморья. - К., 1983.
10. Телегін Д. Я. Мезолітичні пам'ятки України. - К., 1981.

Рекомендована література:

1. Даниленко В.Н. Неолит Украины. - К., 1969.
2. Древности Северского Донца. В.5. - Луганск: Шлях, 2001. - 108 с. : ил. (Неоліт - ранній залізний вік).
3. Зиневич Г.П. Очерки палеоантропологии Украины. - К., 1967.
4. Макаренко М.О. Маріупольський могильник. - К., 1933.
5. Неприна В.И. Неолит ямочно-гребенчатой керамики на Украине. - К., 1976.
6. Охріменко Г.В. Волинська неолітична культура. - Луцьк.: "Волинська обласна друкарня", 2001. - 152 с.
7. Охріменко Г.В. Культура лінійно-стрічкової кераміки на Волині. - Луцьк.: "Волинська обласна друкарня", 2001. - 138 с.
8. Телегін Д.Я. Дніпро-донецька культура. - К. 1968
9. Рассмакин Ю.Я. Степи Причерном'я контексті розвитку перших землеробських суспільств // Археологія - 2004 - №2. - С. 3 - 27.
10. Михайлов Б.Д. Сцени "священного шлюбу" в петрогліфах Кам'яної Могили // Археологія - 2004 - №2. - С. 126 - 137.
11. Бунятян К.П. Хронологія та періодизація поховань середньодніпровської культури Правобережної України // Археологія - 2005 - №4. - С. 26 - 37.

Тема 5-6. Енеоліт. Бронзовий вік (2 год.).

План заняття (перелік питань для обговорення):

1. Матеріальна культура енеоліту.
10. Індоевропейська проблема.

2. *Питання періодизації Трипілля.*
3. *Пам'ятки матеріальної та духовної культури Трипілля.*
4. *Енеолітичні культури степової та лісостепової частини України.*
5. *Культурні досягнення енеоліту.*
6. *Епоха бронзи на території України.*
7. *Основні пам'ятки бронзового віку.*
8. *Культури степової зони Східної Європи епохи бронзи.*
9. *Матеріальна культура лісостепу України бронзового віку.*

Рекомендована література:

1. Антонов А.Л., Отрощенко В.В. Особливості ритуального посуду зрубної спільноти // Археологія – 2004 – №1. – С. 18 – 30.
2. Артеменко И.И. Племена Верхнего и Среднего Поднепровья в эпоху бронзы. – М., 1967.
3. Балагури Э.А. Население Верхнего Потисья в эпоху бронзы. – Ужгород, 2001, – 391 с.
4. Бережанська С.С., Гошко Т.Ю., Самолюк В.О. Колективне поховання тшинецької культури на р. Горинь // Археологія. – 2004 – №1. – С. 111 – 125.
5. Березанская С.С. Средний период бронзового века в Северной Украине. – К., 1972.
6. Бибииков С. Н. Раннетрипольское поселение Лука-Врублевецкая на Днестре // Материалы и исследования по археологии СССР. – 1953. – №38.
7. Бобров В.В., Кунгурова Н.Ю. Функциональное использование основных групп изделий эпохи энеолита с поселения Танай-4 а. // Археология этнография и антропология Евразии – 2004 – №2 (18) – С. 94 – 102.
8. Братченко С.Н. Донецька катакомбна культура раннього етапу. Ч.2. – Луганськ: Шлях, 2001. – 124 с.
9. Братченко С.Н. Нижнее Подонье в эпоху средней бронзы. – К., 1976.
10. Братченко С.Н., Санжаров С.М. Рідкісні бронзові знаряддя з катакомб Сіверськодонеччини та Донщини III тис. до н.е. – Луганськ: Вид-во СЛУ, 2001. – с. 108.
11. Буйнов Ю.В. Поселення малобутківського типу біля с. Тимченки у басейні р. Сіверський Донець (бронза) // Археологія – 2006 – №1. – С. 42 – 48.
12. Бурдо Н.Б. Трипільська культура – 110 років досліджень // Археологія – 2005 – №4. – С. 10 – 26.
13. Відейко М.Ю. Тема Трипільської культури у сучасному “праісторичному” міфотворенні. // Археологія – 2005 – №2. – С. 89 – 105.
14. Гошко Т.Ю. Металообробка на Київщині за доби пізньої бронзи // Археологія – 2004 – №2. – С. 103 – 110.
15. Давня кераміка України. Ч.1. – К., 2001. – 238 с. (Трипільська культура, бронзовий вік та черняхівська культура).
16. Даниленко В.Н. Энеолит Украины. – К., 1974.
17. Діти Сонця. Цивілізації давньої України. – К., 2001. – 216 с. (Трипільська культура, скіфський та римський часи).
18. Етнічна історія давньої України. – К., 2000. – 280 с.
19. Залізник Л.Л., Трипілля очима науковців і політиків // Археологія – 2004 – №3. – №3. – С. 95 – 104.

20. Збеневич В.Г. Позднетрипольские племена Северного Причерноморья. – К., 1974.
21. Иванова С.В. Социальная структура населения ямной культуры Северо-Западного Причерноморья. – Одесса: Друк, 2001. – 244 с.
22. Иванова С.В. Ямна культурно-історична область: сутність феномену // Археологія – 2004 – №3. – С. 82 – 95.
23. Кенгурова Н.Ю. Женский костюм в IV тыс. до н. э. (по материалам погребений кузнецко-алтайской культуры // Археология этнография и антропология Евразии – 2004 – №2 (18) – 11 – 21.
24. Ковпаненко Г.Т., Ричков М.О. Кургани доби бронзи на півдні Київщини // Археологія. – 2004 – №1. – С. 60 – 75.
25. Колотухин В.А., Тоцев Г.Н. Курганные древности Крыма. III. – Запорожье, 2000. – 245 с. (Матеріали епохи бронзи та періоду середньовіччя).
26. Конча С.В. “Степова” концепція походження індоєвропейців на сучасному етапі // Археологія – 2004 – №1. – С.87 – 99.
27. Кравченко Е.А. Матеріали доби пізньої бронзи з поселення Уч-Баш // Археологія – 2004 – №4. – С. 52 – 66.
28. Круц В.А. Позднетрипольские памятники Среднего Поднепровья. – К., 1977
29. Круц В.О., Чабанюк В.В., Чорновіл Д.К. Ранок землеробського світу: пам'ятки трипільської культури на Тальнівщині. – К.: Техніка, 2000. – 47 с.
30. Куйбишев А.І., Недопако Д.П. Технологічні дослідження залізних виробів із Комарівського поселення // Археологія – 2005 – №3. – С. 66 – 69.
31. Кульбака В., Качур В. Індоєвропейські племена України епохи палеометалу. – Маріуполь: Рената, 2000 – 80 с. іл.
32. Лагодовська О.Ф., Шапошникова О.Г., Макаревич М.Л. Михайлівське поселення. – К., 1962.
33. Отрощенко В.В. Проблеми періодизації культур середньої та пізньої бронзи півдня Східної Європи (культурно-стратиграфічні зіставлення). – К., 2001. – 288 с.
34. Пассек Т.С. Периодизация трипольских поселений // МИА. – 1949 – №10.
35. Прищепя Б.А., Нікольченко Ю.М. Муравицьке городище. – Маріуполь: Рената, 2001. – 80 с. (Бронза).
36. Разумов С.М. Ритуальні ножі доби бронзи (за матеріалами Надчорномор'я). // Археологія – 2005 – №2. – С. 105 – 111.
37. Санжаров С.М., Бритюк О.О., Котова Н.С., Черних Є.О. Поселення неоліту – ранньої бронзи Сіверського Дінця.- Луганськ: вид-во СНУ, 2000.- 128 с.
38. Свешніков І.К. Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на початку II тисячоліття до нашої ери. – К., 1974.
39. Телегін Д.Я. Середньосогівська культура епохи міді. – К., 1973.
40. Ткачук Т.М., Мельник Я. Г. Семіотичний аналіз трипільсько-кукутенських знакових систем (мальований посуд).- Івано-Франківськ: "Плай", 2000.- 238 с.
41. Товкайло М.Т. До проблеми взаємин населення буго-дністровської та ранньотрипільської культур // Археологія – 2004 – №1. – С. 30 – 43.
42. Черняков И. Т. Северо-Западное Причерноморье во 2-й половине 2 тыс. до н.э. – К., 1985.
43. Черняков И.Т. Стела бронзового віку з Верхоріччя // Археологія – 2005 – №1. – С. 37 – 47.

44. *Шарафутдинова И.К.* Степное Поднепровье в эпоху поздней бронзы. – К., 1982.

45. *Шмаглій М.М.* Великі трипільські поселення і проблема ранніх форм урбанізації.-К., 2001.- 129 с.

Тема 7-8. Ранній залізний вік. Кіммерійці. Племена скіфів у Північному Причорномор'ї (2 год.)

План заняття (перелік питань для обговорення):

1. **Характеристика раннього залізного віку. Поширення ремесла.**
2. **Кіммерійська матеріальна культура.**
3. **Автохтонні племена передскіфського часу на території України.**
4. **Скіфія та скіфи. Загальна характеристика.**
5. **Скіфські кургани та мистецтво скіфів.**
6. **Скіфи на Півдні України та у Криму.**

Рекомендована література:

1. Андрух С.И. Могильник Мамай-Гора II. - Запоріжжя, 2001. - 282 с.
2. Артамонов М.И. Киммерийцы и скифы. – Л., 1974.
3. Бабенко Л.И. Комплекс речей поховання IV ст. до н.е. біля Пересічної (Скіфи) // Археологія – 2004 – №3. – С. 32 – 37.
4. Бандуровский А.В., Буйнов Ю.В. Курганы скифского времени Харьковской области (северскодонецкий вариант). - К., ИА НАНУ, 2000. - 236 с.
5. Бессонова С.С., Ковальов М.В., Куйбишев А.И. Курганы біля с. Ольгине (скіфські поховання) // Археологія – 2005 – №3. – С. 38 – 52.
6. Бессонова С.С., Романюк В.В. Поселення скіфського часу на території м. Тараща // Археологія – 2004 – №2. – С. 90 – 103.
7. Бессонова С.С., Скорый С.А. Мотронинское городище скифской эпохи (по материалам раскопок 1988-1996 гг.). - Киев-Краков, 2001. - 156 с.
8. Боспорские исследования. Вып. I. - Симферополь, 2001. - 272 с.
9. Вадецкая Э.Б. Новое о таштыкских погребальных масках // Археология, этнография и антропология Евразии - 2004 - №1 (17). – С. 51 – 65.
10. Гавриш П.Я. Племена скіфського часу в лісостепу Дніпровського Лівобережжя (за матеріалами Припсілля). - Полтава: ВЦ "Археологія", 2000. - 232 с.
11. Граков Б.Н. Каменское городище на Днепре // МИА. – 1954. – №36.
12. Дараган М.М. Перегляд основ хронології передскіфського та ранньоскіфського часу Північного Причорномор'я. // Археологія – 2005 – №2. – С. 12 – 19.
13. Дзиговский А.Н., Островерхов А.С. Стеклянная посуда как историческое явление в памятниках скифо-сарматского времени Украины, Молдовы и Российского Подонья (VI в. до н.е. - IV в. н.е.). - Одесса, 2000. - 260 с.
14. Діти Сонця. Цивілізації давньої України. - К., 2001.-216 с. (Трипільська культура, скіфський та римський часи).
15. Древности Северского Донца. В.5. - Луганск: Шлях, 2001.- 108 с.: ил. (Неоліт - ранній залізний вік).
16. Зайцев Ю.П., Мордвінцева В.И. До історичної інтерпретації поховання в Ногайчинському кургані // Археологія – 2004. - №4. – С. 17 – 25.

17. *Ильинская В.А., Тереножкин Л.Я.* Скифия VII – IV вв. до н.э. – К., 1983.
18. Исследования совместной Украинско-Немецкой археологической экспедиции в 1999 г. – К., 2000. – 60 с. (Городище скифського часу, розташованого біля с. Більськ та пов'язаного з ним курганного могильника в ур. Перещепино).
19. *Ковпаненко Г.Т.* Сарматское погребение I в н.э. на Южном Буге. – К., 1986.
20. *Колотухин В.А.* Киммерийцы и скифы Степного Крыма (Подкурганские погребения Степного Крыма начала железного века): Материалы по археологии Крыма. – Симферополь, "СОНАТ", 2000. – 120 с.
21. *Литвиненко Р.О.* До проблеми псаліїв, бойових колісниць і воїнів – колісничних у бабинській культурі // Археологія – 2005 – №4. – С. 37 – 53.
22. *Міхеєв В.К., Шрамко Б.А.* Археологія залізного віку Східної Європи. – Харьков, Каравела, 2000. – 224 с. (Археологічні пам'ятки раннього залізного віку і ранньослов'янського часу).
23. *Могилев О.Д.* Клітчастий орнамент ранньоскифського часу як хронологічний показник // Археологія – 2005 – №3. – С. 13 – 18.
24. *Могилев О.Д., Діденко С.В.* Вуздечці предмети з курганів “Г” біля с. Журовка (скифи) // Археологія – 2006 – №1. – С. 75 – 78.
25. *Мозолевський Б.М.* Товста Могила. – К., 1979.
26. *Петренко В.Г.* Правобережье Среднего Приднепровья в V–III в. до н.э. – М., 1967.
27. *Полосьмак Н.В., Трунова В.А.* Волосы из пазырыкских могил (рентгенофлуоресцентный анализ с использованием синхротронного излучения) // Археология, этнография и антропология Евразии – 2004 – №1 (17). – С. 73 – 81.
28. *Рыбаков Б. А.* Геродотова Скифия. – М., 1979.
29. *Смирнов А.П.* Скифы. – М., 1966.
30. *Тереножкин А.И.* Киммерийцы. – К., 1976.
31. *Тереножкин А.И.* Предскифский период на Днепровском Правобережье. – К., 1961.
32. *Черненко Е.В.* Скифские лучники. – К., 1981.
33. *Черненко Е.В.* Скифский доспех. – К., 1968.
34. *Шрамко Б.А.* Бельское городище скифской эпохи (город Гелон). – К., 1987.
35. *Шульц П.Н.* Мавзолей Неаполя скифского. – М., 1953.
36. *Яковенко Е.В.* Скифы Східного Криму в V – II ст. до н.е. – К., 1974.

Тема 9. Сармати. (2 год.)

План заняття (перелік питань для обговорення):

1. Територія розселення сарматів на території України.
2. Матеріальна культура сарматів.
2. Духовна культура сарматів.

Рекомендована література:

1. *Артамонов М.И.* Киммерийцы и скифы. – Л., 1974.
2. *Граков Б.Н.* Каменское городище на Днепре // МИА. – 1954. – №36.
3. *Дзиговский А.Н., Островерхов А.С.* Стеклянная посуда как историческое явление в памятниках скифо-сарматского времени Украины, Молдовы и Российского Подонья (VI в. до н.э. – IV в. н.э.). – Одесса, 2000. – 260 с.

4. *Ковпаненко Г.Т.* Сарматское погребение I в н.э. на Южном Буле. – К., 1986.
5. *Козак Д.Н., Козак О.Д.* Поховання вельбарської культури з Хрінницького водосховища. Спроба біоархеологічного аналізу // *Археологія* – 2004 – №1 – С. 75 – 87.
6. *Петренко В.Г.* Правобережжя Середнього Придніпров'я в V–III в. до н.э. – М., 1967.
7. *Симоненко А.В.* Сарматы Таврії. – К., 1993.
8. *Симоненко А.В., Лобай Б.И.* Сарматы Северо-Западного Причерномор'я в I в. н.э. – К., 1991.
9. *Смирнов К.Ф.* Сарматы и установление их политического господства в Скифии. – М., 1984.
10. *Ткач В.В.* Пам'ятки Вельбарської культури в басейні середньої течії р. Іква. // *Археологія* – 2005 – №3. – С. 69 – 78.
11. *Шульц П.Н.* Мавзолей Неаполя скифського. – М., 1953.

Тема 10. Античні міста-держави у Північному Причорномор'ї (2 год.)

План заняття (перелік питань для обговорення):

1. *Грецька колонізація Північного Причорномор'я: причини і наслідки.*
2. *Сільське господарство, ремесло, торгівля грецьких міст-держав.*
3. *Архітектура Північного Причорномор'я.*
4. *Основні міста - Березань, Ольвія, Херсонес та інші.*
5. *Культура та релігія грецьких полісів.*

Рекомендована література:

1. *Анохин В.А.* Монетное дело Херсонеса. – К., 1977.
2. *Античные памятники Северо-Западного Причерноморья.* – К.: Мистецтво, 2001. – 176 с
3. *Блаватский В.Д.* Античная археология Северо-Западного Причерноморья. – М., 1961.
4. *Буйських А.В.* До питання про надмогильні пам'ятники некрополя Херсонеса Таврійського IV – III ст. до н.е. // *Археологія* – 2005 – №1. – С. 47 – 58.
5. *Буйських А.В.* До проблеми склепів у некрополі Херсонеса Таврійського IV ст. до н.е. // *Археологія* – 2005 – №3. – С. 18 – 24.
6. *Буйських С.Б.* Святилища extra-urban епохи грецької колонізації Нижнього Побужжя // *Археологія* – 2004 – №3. – С. 3 – 15.
7. *Гайдукевич В.Ф.* Боспорское царство. – М.; Л., 1949.
8. *Древние амфоры в Северном Причерноморье.* Справочник-определитель. – К., 2001. – 110 с. – 28 іл.
9. *Ємець І.А.* Значення деяких абрєвіацій на античних амфорах з території Боспору Кіммерійського // *Археологія* – 2004 – №1. – С.43 – 60.
10. *Зубар В.М.* З приводу інтерпретації однієї споруди, відкритої на території античної Тіри // *Археологія* – 2004 – №2. – С. 137 – 145.
11. *Зубар В.М.* Про характер землеволодіння в Херсонесі Таврійському // *Археологія* – 2005 – №2. – С. 19 – 28.
12. *Зубар В.М.* Херсонес і таври: протистояння чи взаємодія? // *Археологія* – 2005 – №1. – С. 16 – 29.

13. *Зубар В.М.* Час та обставини будівництва комплексу Західної базилики Херсонеса-Херсона // *Археологія* – 2006 – №1. – С. 25 – 42.
14. *Зубар В.М., Козуб Ю.І., Нові надгробки з латинськими епітафіями з Ольвії* // *Археологія* – 2004 – №3. – С. 23 – 32.
15. *Зубар В.М., Сон Н.О.* Ще раз з приводу інтерпретації епітафії солдата I Сугамбрської ветеранської когорти з Херсонеса Таврійського // *Археологія* – 2004 – №4. – С. 86 – 89.
16. *Зубарь Д. М.* Некрополь Херсонеса Таврического I – IV в. н.э. – К., 1982.
17. *Иванова А.П.* Скульптура и живопись Боспора. – К., 1961.
18. *Кадеев В.И.* Херсонес Таврический в первых веках нашей эры. – Харьков, 1981.
19. *Кропотов В.В.* Сарматське поховання на поселенні Лиса Гора // *Археологія* – 2004 – №4. – С. 89 – 94.
20. *Крыжицкий С.Д.* Жилые дома античных городов Северного Причерноморья (VI в. до н. э. – IV в. н.э.). – К., 1982.
21. *Мельпомена в Пантикапее. Керчь театральная.* – Керчь, 2001.- 130 с.
22. *Морська торгівля в Північному Причорномор'ї.* – К., 2001.- 236 с.
23. *Пам'ятки археології Північно-Західного Причорномор'я.* – Одеса: Гермес, 2000. – 148 с.
24. *Русява А.С.* Давньогрецькі примітивні зольні віттарі Північного Причорномор'я. // *Археологія* – 2005 – №4. – С. 53 – 64.
25. *Русяева А.С.* Земледельческие культуры в Ольвии догетского времени. – К., 1979.
26. *Русяева А.С.* Славетний мудрець скіф Анахарсіс. – К.: Наук. Думка, 2001. – 104 с.
27. *Скржинська М.В.* Будни и праздники Ольвии в VI-I вв. до н.е. – СПб: Алетейя, 2000. – 288 с.
28. *Славин Л.М.* Древний город Ольвия. – К., 1951.
29. *Смольянинова С.П.* Ливарні форми з Тіри // *Археологія* – 2005 – №1. – С. 82 – 90.
30. *Соломоник Э.И.* Сарматские знаки Северного Причерноморья. – К., 1959.
31. *Сорочан С.Б., Зубарь В.М., Марченко Л.В.* Жизнь и гибель Херсонеса. – Харьков: Майдан, 2000. – 828 с.
32. *Старожитності Степового Причорномор'я та Криму т. VIII.* – Запоріжжя, 2000. – 303 с.
33. *Стоянова А.А.* Металеві підвіски у формі сокирок із Криму // *Археологія* – 2005 – №2. – С. 47 – 55.
34. *Стрельник М.О., Хомчик М.А.* Про технологію прядіння за античної доби в Надчорномор'ї // *Археологія* – 2005 – №1. – С. 70 – 75.
35. *Стржелецкий С.Ф.* Клery Херсонеса Таврического. – Симферополь, 1961.
36. *Храпунов М.І.* З приводу часу входження Боспору до складу Візантії // *Археологія* – 2005 – №1. – С. 29 – 37.
37. *Шевченко Т.М.* До питання про варварські релігійні впливи у Херсонесі Таврійському // *Археологія* – 2005 – №2. – С. 28 – 34.
38. *Шелов Д.Б.* Танаис и Нижний Дон в III – I вв. до н.э. – М., 1970.
39. *Щеглов Л.Я.* Северо-Западный Крым в античную эпоху. – Л., 1978.

Тема 11 Археологія ранніх слов'ян (2 год.)

План заняття (перелік питань для обговорення):

1. Основні концепції походження слов'ян.
2. Черняхівська культура на території України.
3. Господарство, ремесла та побут давніх слов'ян.
4. Вірування давніх слов'ян.

Питання для дискусії:

Епоха великого переселення народів і археологічні культури на території України.

Рекомендована література:

1. Баран В.Д. Черняхівська культура. – К., 1981.
2. Бідзіля В.І. Історія культури Закарпаття на рубежі нашої ери. – К., 1971.
3. Брайчевський М.Ю. Біля джерел слов'янської державності. – К., 1964.
4. Вакуленко Л.В. Пам'ятки підгір'я Карпат першої половини I тисячоліття н. е. – К., 1977.
5. Винокур І.С. Історія та культура черняхівських племен. – К., 1972.
6. Винокур І.С. Черняхівська культура: витоки і доля. – Кам'янець-Подільський: Абетка; Оіум, 2000.- 376 с.
7. Вікентій В'ячеславович Хвойка та його внесок у вітчизняну археологію (до 150-річчя від дня народження). – К., ТОВ "III, Лтд", 2000. – 194 с.
8. Давня історія України. Т.3. – К., 2000. – 695 с.
9. Козак Д.Н. Пшеворська культура у Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі. – К., 1984.
10. Любичев М.В. Черняховская культура Днепро-Донецкой Лесостепи: история исследования и основные проблемы изучения. – Харьков: Издательство ХГАДТУ, 2000. – 264 с.
11. Любичев М.В., Скирта В.В., Установ С.А. Залізні речі черняхівської культури з Музею археології та етнографії Слобідської України // Археологія. – 2004 - №1. – С. 125 – 129.
12. Майко В.В. Нова пам'ятка волинцевської культури в Чернігівському Посейм'ї // Археологія – 2004 №3. – С. 48 – 55.
13. Максимов Е.В. Зарубинецкая культура на территории УССР. – К., 1982.
14. Міхеєв В.К., Шрамко Б.А. Археологія залізного віку Східної Європи.- Харьков, Каравела, 2000.- 224 с. (Археологічні пам'ятки раннього залізного віку і ранньослов'янського часу).
15. Недопако Д.П., Горнікова М.О. Технологія виготовлення черняхівських залізних виробів // Археологія – 2004 - №2. – С. 110 – 126.
16. Петров В.П. Етногенез слов'ян. – К., 1972.
17. Проблеми археології Подніпров'я.- Дніпропетровськ: видавництво Дніпропетровського ун-ту, 2000. – 163 с.
18. Рудич Т.О. Антропологічний склад населення черняхівської культури Західної України // Археологія – 2004 №3. – С. 37 – 48.
19. Рудич Т.О. Сарматський компонент у складі населення черняхівської культури (за матеріалами антропології) // Археологія – 2005 - №4. – 64 – 74.
20. Рыбаков Б.А. Язычество древних славян. – М., 1981.

21. Седов В.В. Происхождение и ранняя история славян. – М., 1979.
22. Скиба Л.Є. Пирогівський могильник зарубинецької культури. – К., 2001. – 176 с.
23. Смішко М.Ю. Карпатські кургани першої половини I тисячоліття н.е. – К., 1960.
24. Стрельник М.О. Скляний келих з могильника черняхівського часу в с. Привільне Запорізької області (Сармати) // Археологія – 2004. – №3. – С. 111 – 115.
25. Терпиловський Р.В., Петраускас О.В. Черняхівські поховання могильника Дідів Шпиль на Канівщина // Археологія – 2005 – №1. – С. 58 – 70.
26. Тиханова М.А. О локальных вариантах черняховской культуры // Советская археология. – 1957. – № 4.
27. Третьяков П. Н. Финно-угры, балты и славяне на Днестре и Волге. – М.; Л., 1966.
28. Третьяков П.Н. Восточнославянские племена. – 2-е изд. – М., 1953.
29. Цигилик В.М. Населення Верхнього Подністров'я перших століть нашої ери. – К., 1975.

Тема 12. Слов'яни на території України в V – IX ст. (2 год.).

План заняття (перелік питань для обговорення):

1. Празька (корчацька) культура. Скарби.
2. Пеньківська археологічна культура. Джерела слов'янських старожитностей.
3. Язичництво ранніх слов'ян в матеріальних пам'ятках.
4. Археологія літописних слов'янських племен.

Рекомендована література:

1. Баран В.Д. Давні слов'яни. – К., 1998. – 336 с.
2. Баран В.Д. Походження українського народу. – К., 2002. – 404 с. (співав. Баран Я. В.).
3. Баран В.Д. Черняхівська культура – поліетнічне утворення на території Південно-Східної Європи // Археологія давніх слов'ян: Дослідження і матеріали. – К., 2004. – С. 91-102.
4. Баран В.Д. Історичні витоки українського народу. – К., 2005. – 208 с. (співав. Баран Я. В.).
5. Брайчевський М.Ю. Біля джерел слов'янської державності. – К., 1964.
6. Давня історія України. Т.3. – К., 2000. – 695 с.
7. Каравайко Д.В. Матеріали юхнівської культури із фондів Чернігівського обласного історичного музею // Археологія – 2004 – №4 – С. 66 – 71.
8. Міхеєв В.К., Шрамко Б.А. Археологія залізного віку Східної Європи. – Харків, Каравела, 2000. – 224 с. (Археологічні пам'ятки раннього залізного віку і ранньослов'янського часу).
9. Петров В.П. Етногенез слов'ян. – К., 1972.
10. Проблеми археології Подніпров'я. – Дніпропетровськ: видавництво Дніпропетровського ун-ту, 2000. – 163 с.
11. Рыбаков Б.А. Язычество древних славян. – М., 1981.
12. Седов В.В. Происхождение и ранняя история славян. – М., 1979.
13. Третьяков П. Н. Финно-угры, балты и славяне на Днестре и Волге. – М.; Л., 1966.

14. *Третьяков П.Н.* Восточнославянские племена. – 2-е изд. – М., 1953.

Тема 13. Археологія Давньої Русі (2 год.)

План заняття (перелік питань для обговорення):

1. Проблема походження Русі за археологічні джерела.
2. Руське місто.
4. Руське село.
5. Культура Київської держави за археологічними пам'ятками.

Рекомендована література:

1. *Ауліх В.В.* Зимнівське городище. – К., 1972.
2. *Балагурі Е.А., Пеняк С.І.* Закарпаття – земля слов'янська. – Ужгород, 1976.
3. *Баран В.Д.* Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю. – К., 1972.
4. *Брайчевський М.О.* Походження Русі. – К., 1968.
5. *Винокур І.С., Тимошук Б.О.* Давні слов'яни на Дністрі. – Ужгород, 1977.
6. *Вознесенская Г.А.* Технологические особенности кузнечной продукции древнего Чернигова // Археологія – 2005 – №4. – С. 86 – 90.
7. *Готун І.А., Петраускас А.В., Петраускас О.В.* Експериментальна археологія у роботі Північної експедиції. Дослідження в галузі гончарства. // Археологія – 2005 – №2. – С. 70 – 80.
8. *Готун І.А., Петраускас А.В., Петраускас О.В.* Моделювання чорно металургійних та лісохімічних процесів за матеріалами Північної експедиції // Археологія – 2005 – №3. – С. 52 – 66.
9. *Домановський А.М.* Окремі елементи зовнішньоторговельної політики візантійського уряду та рання історія Давньоруської держави // Археологія – 2005 – №2. – С. 34 – 47.
10. *Корзухина Г.Ф.* Предметы убора с выемчатыми эмальями V – первой половины VI вв. в Среднем Поднепровье. – М., 1978.
11. *Моця О.П.* Дружинники – козаки – лицарі // Археологія – 2004 – №1. – С. 99 – 111.
12. *Петрашенко В.О., Козюба В.К.* Давньоруські поселення поблизу с. Бучак // Археологія – 2005 – №2. – С. 55 – 70.
13. *Пивоваров С.* Християнські старожитності в межириччі Верхнього Пруту та Середнього Дністра. – Чернівці: Зелена Буковина, 2001. – 152 с.
14. *Приходнюк О.М.* Археологічні пам'ятки Середнього Подніпров'я VI–IX ст. н. е. – К., 1980.
15. *Русанова И.П.* Славянские древности VI–VII вв. – М., 1976.
16. *Седов В.В.* Восточные славяне в VI– XIII вв. – М., 1982.
17. *Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период / Под ред. В.Д. Барана.* – К., 1990.
18. *Сміленко А.Т.* Слов'яни та їх сусіди в Степовому Подніпров'ї (II–XIII ст.) – К., 1975.
19. *Сухобуков О.В.* Розкопки у літописному Ромні (до 100-річчя роменської археологічної культури) // Археологія – 2004 – №4. – С. 71 – 86.
20. *Толочко П.П.* Дворцовые интриги на Руси. – К.: "АртЕк", 2001. – 208 с.
21. *Толочко П.П.* Древний Киев. – К., 1983.

22. Хан Н.А. История одного сосуда (к вопросу о денежном счете в Древней Руси XIII века) // Археология, этнография и антропология Евразии - 2004 - №1 (17). - С. 81 - 89.
23. Якубовський В.І. Скарби Болохівської землі. - Кам'янець-Подільський, 2001. - 143 с.

Тема 14. Стародавній Київ (2 год.)

План заняття (перелік питань для обговорення):

1. Виникнення Києва, його роль у історії.
2. Територія міста.
3. Основні риси матеріальної культури.
4. Київський некрополь. Київські монастирі.

Рекомендована література:

1. Архипова Є.І. Пам'ятки декоративно-ужиткового мистецтва стародавнього Києва (за матеріалами розкопок 2001 - 2002 рр.) // Археологія - 2006 - №1. - С. 62 - 75.
2. Ауліх В.В. Зимнівське городище. - К., 1972.
3. Балагурі Е.А., Пеняк С.І. Закарпаття - земля слов'янська. - Ужгород, 1976.
4. Баран В.Д. Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю. - К., 1972.
5. Брайчевський М.О. Походження Русі. - К., 1968.
6. Винокур І.С., Тимошук Б.О. Давні слов'яни на Дністрі. - Ужгород, 1977.
7. Вознесенська Г.О., Паньков С.В. Техніко-технологічні особливості видобування і обробки заліза у давньоруському Києві // Археологія - 2004 - №3. - С. 55 - 68.
8. Івакін Г.Ю., Пуцко В.Г. Пам'ятки пластичного мистецтва з розкопок Верхнього Києва 1998 - 2001 рр. // Археологія - 2005 - №4. - С. 94 - 108.
9. Корзухина Г.Ф. Предметы убора с выемчатыми эмалями V - первой половины VI вв. в Среднем Поднепровье. - М., 1978.
10. Красовський І.С. Монастир Св. Лазаря XI ст. у давньому Києві // Археологія - 2004 - №3. - С. 78 - 82.
11. Пекарська Л.В., Павлова В.В. Процесійний хрест з київського дитинця // Археологія - 2004 - №4. - С. 94 - 101.
12. Приходнюк О.М. Археологічні пам'ятки Середнього Подніпров'я VI-IX ст. н. е. - К., 1980.
13. Пуцко В.Г. Бронзовий хрест-енколпін зі Старокиївської гори // Археологія - 2004 - №2. - С. 147 - 150.
14. Русанова И.П. Славянские древности VI-VII вв. - М., 1976.
15. Седов В.В. Восточные славяне в VI- XIII вв. - М., 1982.
16. Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период / Под ред. В.Д. Барана. - К., 1990.
17. Сміленко А.Т. Слов'яни та їх сусіди в Степовому Подніпров'ї (II-XIII ст.) - К., 1975.
18. Толочко П.П. Древний Киев. - К., 1983.

Тема 15. Середньовічна археологія Півдня України (2 год.)

План заняття (перелік питань для обговорення):

1. Салтотово-маяцька культура на території України.
2. Археологія кочовиків в IX-XIII століть в Україні.
3. Середньовічний Крим за археологічними пам'ятками.

Рекомендована література:

1. Михеев В.К. Подонье в составе Хазарского каганата. – Харьков, 1985.
2. Бахчисарайский историко-археологический сборник. Вып.2.- Симферополь: Таврия-Плюс, 2001. - 496 с.
3. Борисенко А.Ю., Худяков Ю.С. Реконструкция женских головных уборов из могильника Усть-Эдиган в Горном Алтае // Археология, этнография и антропология Евразии - 2004 - №1 (17). - С. 65 - 73.
4. Веймарн Е.В. Оборонительные сооружения Эски-Кермена: История и археология средневекового Крыма. – М., 1958.
5. Возний І.П. Топографія та типологія відкритих поселень XII - XIV ст. Пруто-Дністровського межиріччя // Археологія - 2004 - №2. - С. 48 - 68.
6. Домбровский О.И. Фрески средневекового Крыма. – К., 1966.
7. Ельников М.В. Средневековый могильник Мамай-Сурка (по материалам исследований 1989-1992 гг.). - Запорожье: ЗГУ, 2001. - 275 с.
8. Квітницький М.В. Торки. Проблема атрибуції поховальних комплексів // Археологія - 2004 - №4. - С. 25 - 35.
9. Колотухин В.А., Тоцев Г.Н. Курганные древности Крыма. III. - Запорожье, 2000. - 245 с. (Матеріали епохи бронзи та періоду середньовіччя).
10. Кравченко А.Л. Средневековый Белгород на Днестре (конец XIII - XIV в.). – К., 1986.
11. Кубарев В.Д. Древние стелы и изваяния в обрядах и суевериях народов Центральной Азии // Археология, этнография и антропология Евразии - 2004 - №1 (17). - С. 28 - 39.
12. Литвинова Л.В. Антропологічна характеристика населення Нижнього Подністров'я доби середньовіччя (за матеріалами могильника Мамай Сурка) // Археологія. - 2004 - №2. - С. 68 - 79.
13. Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии. Вып. VIII.- Симферополь, 2001. - 536 с.
14. Маяцкое городище: Труды советско-болгарско-венгерской экспедиции. – М., 1984.
15. Могаричев Ю.М. “Церква з баптистерієм” городища Тепе-Кермен: Проблеми датування та інтерпретації // Археологія - 2005 - №3. - С. 78 - 91.
16. Плетнева С.А. Половецкие изваяния. – М., 1974.
17. Федоров-Давыдов Г.А. Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов. - М., 1966.
18. Франкфор А.П., Якобсон Э. Подходы к изучению петроглифов Северной, Центральной и Средней Азии // Археология этнография и антропология Евразии - 2004 - №2 (18) - С. 53 - 79.
19. Черемисин Д.В. Результаты новейших исследований петроглифов древнетюрской эпохи на юго-востоке Российского Алтая // Археология, этнография и антропология Евразии - 2004 - №1 (17). - С. 39 - 51.

20. *Якобсон А.Л.* Средневековый Крым. – М.;Л., 1964.

Тема 16. Археологія козацького періоду (2 год.)

План заняття (перелік питань для обговорення):

1. *Козацькі січі за археологічними даними.*
2. *Фортифікаційні споруди козацького періоду.*
3. *Господарство і побут запорозьких козаків.*

Рекомендована література:

1. *Апанович О.* Військове мистецтво українського козацтва // *Козацька газ.* Вид. присвячено 500-річчю укр. козацтва. – Житомир, 1990.
2. *Голобуцкий В.А.* Запорожское казачество. – К., 1957.
3. *Гуслистый К.* Запорізька Січ та її прогресивна роль в історії українського народу. – К., 1954.
4. *Компан О.* Міста України у другій половині XVII ст. – К., 1963.
5. *Крип'якевич І.П.* Історія України. – Львів, 1990.
6. *Петрашенко В.О., Максимов Є.В.* Трахтемирів. Подорож у давнину. - К., 2001. - 102 с.
7. *Свешніков І.К.* Музей-заповідник “Козацькі могили”. – Львів. 1990.
8. *Тречило А.* Прапори та герби українського козацтва // *Козацька газ.* – Житомир, 1990.
9. *Яворницький Д.1.* Історія запорізьких козаків: У 3 т. – Львів, 1990 – Т 1.

IV. Навчально-методична карта дисципліни «Археологія України»
*Разом: 180 год. З них: лекції (32 год.), семінарські заняття (24 год.),
 індивідуальна робота (8 год.), самостійна робота (72 год.),
 модульний контроль(8 год.)*

Тиждень	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
Модулі (назви, бали)	Змістовний модуль 1 КАМ'ЯНИЙ ВІК					Змістовний модуль 2 ЕПОХА МІДІ-БРОНЗИ. РАННІЙ ЗАЛІЗНИЙ ВІК					
Лекції (теми, бали)	Предмет та завдання археології.(1)	Кам'яний вік. Палеоліт. (1)	Мезоліт(1)		Неоліт(1)	Енеоліт(1)			Бронзовий вік(1)	Ранній залізний вік. Кіммерійці(1)	
Семінарські заняття (теми, бали)				Предмет та завдання археології. Кам'яний вік. Палеоліт. (1)			Мезоліт. Неоліт. (1)	Енеоліт(1)			Бронзовий вік. Ранній залізний вік. Кіммерійці (0,5)
СР (бали)	20 балів					15 балів					
ІНДЗ (бали)											
Поточний контроль (вид, бали)						Написання реферату 15 балів				Написання реферату 15 балів	
Модульний контроль (вид, бали)					МКР (25 балів)						

Тиждень	XII	XIII	XIV	XV	XVI	XVII	XVIII	IX	XX	XXI	XXII
Модулі (назви, бали)	Змістовний модуль 3 СКІФИ ТА САРМАТИ. АНТИЧНІ МІСТА-ДЕРЖАВИ					Змістовний модуль 4 АРХЕОЛОГІЯ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН					
Лекції (теми, бали)	Племена скіфів у Північному Причорномор'ї(1)	Сармати(1)		Античні міста-держави у Північному Причорномор'ї(1)		Археологія ранніх слов'ян(1)			Культури слов'ян в V - IX ст. (1)		Археологія України доби Київської держави(1)
Семінарські заняття (теми, бали)			Племена скіфів у Північному Причорномор'ї(1)		Сармати (0,5)		Античні міста-держави у Північному Причорномор'ї(1)	Археологія ранніх слов'ян(1)		Культури слов'ян в V - IX ст. (1)	Археологія України доби (1)Київської держави(1)
СР (бали)	15 балів					15 балів					
ІНДЗ (бали)											
Поточний контроль (вид, бали)					Написання реферату 15 балів						Написання реферату 15 балів
Модульний контроль (вид, бали)					МКР (25 балів)						МКР (25 балів)

Тиждень	XII	XIII	XIV	XV	XVI	XVII
Модулі (назви, бали)	Змістовий модуль 5 ПІЗНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНА АРХЕОЛОГІЯ					
Лекції (теми, бали)	Стародавній Київ(1)	Середньовічна археологія Півдня України(1)		Археологія козацького періоду. Польова археологія(1)		
Семінарські заняття (теми, бали)			Стародавній Київ(1)		Середньовічна археологія Півдня України(1)	Археологія козацького періоду. Польова археологія(1)
СР (бали)	15 балів					
ІНДЗ (бали)	30 балів					
Поточний контроль (вид, бали)						Написання реферату 15 балів
Модульний контроль (вид, бали)						МКР (25 балів)
Підсумковий контроль (вид, бали)						Екзамен (40 балів)

Шкала оцінювання

Оцінка ECTS	Значення оцінки	Оцінка за шкалою університету	За національною шкалою
A	Відмінно – відмінний рівень знань (умінь) в межах обов’язкового матеріалу з, можливими, незначними недоліками	90-100 балів	відмінно
B	Дуже добре – достатньо високий рівень знань (умінь) в межах обов’язкового матеріалу без суттєвих (грубих) помилок	82-89 балів	добре
C	Добре – в цілому добрий рівень знань (умінь) з незначною кількістю помилок	75-81 балів	
D	Задовільно – посередній рівень знань (умінь) із значною кількістю недоліків, достатній для подальшого навчання або професійної діяльності	69-74 балів	задовільно
E	Достатньо – мінімально можливий допустимий рівень знань (умінь)	60-68 балів	
FX	Незадовільно з можливістю повторного складання – незадовільний рівень знань, з можливістю повторного перескладання за умови належного самостійного доопрацювання	35-59 балів	Незадовільно
F	Незадовільно з обов’язковим повторним вивченням курсу – досить низький рівень знань (умінь), що вимагає повторного вивчення дисципліни	1-34 балів	

СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТІВ

№	Вид діяльності	Максимальна кількість балів за одиницю
1	Відвідування лекцій	1
2	Відвідування практичних (семінарських занять)	1
3	Виконання завдання для самостійної роботи (домашнього завдання)	5
4	Робота на практичному (семінарському) занятті (в тому числі доповідь, виступ, повідомлення, участь у дискусії та інше)	Всього 10, в тому числі за видами
5	ІНДЗ	30
6	Опрацювання фахових видань (в тому числі першоджерел)	10
7	Написання реферату	15
8	Виконання модульної контрольної роботи	25

КАРТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Розділи (обсяг в годинах)	Вид контролю	Бали
Змістовий модуль I. КАМ'ЯНИЙ ВІК		
Тема 1. Предмет та завдання археології (3 год.)	1. Види археологічної розвідки. 2. Специфіка методів археологічного датування. 3. Співвідношення археології з іншими історичними науками.	5
Тема 2. Кам'яний вік. Палеоліт. (3 год.)	4. Архантропи, палеантропи, неантропи. 5. Пам'ятки палеоліту в Середньому Подніпров'ї. 6. Пам'ятки палеоліту в Подністров'ї.	5
Тема 3. Мезоліт (3 год.)	7. Соціальний устрій мезоліту. 8. Степова зона пам'яток мезоліту. 9. Могильники мезоліту.	5
Тема 4. Неоліт (5 год.)	10. Основні матеріальні досягнення неоліту. 11. Зв'язок неолітичних культур України з іншими культурами. 12. Культура лінійно-стрічкової кераміки. 13. Сурсько-дніпровська культура. 14. Культура ямково-гребінцевої кераміки.	5
Разом: 14 год		20
Змістовий модуль II. ЕПОХА МІДІ-БРОНЗИ. РАННІЙ ЗАЛІЗНИЙ ВІК		
Тема 5. Енеоліт (4 год.)	1. Мегалітичні споруди. 2. Значення першого суспільного поділу праці. 3. Ямна культура. 4. Зв'язок трипільської культури з іншими археологічними культурами. 5. Вплив трипільської культури на наступні археологічні культури. 6. Культура кулястих амфор.	5
Тема 6. Бронзовий вік (4 год.)	7. Тшинецька і комарівська культура. 8. Білогрудівська культура. 9. Курганні поховання катакомбної культури.	5
Тема 7. Ранній залізний вік. Кіммерійці (4 год.)	10. Проблема походження кіммерійців. 11. Поховання кіммерійців. 12. Лужицька культура. 13. Висоцька археологічна культура.	5
Разом: 12 год.		15
Змістовий модуль III. СКІФИ ТА САРМАТИ. АНТИЧНІ МІСТА-ДЕРЖАВИ		
Тема 8. Племена скіфів у Північному Причорномор'ї (4 год.)	14. Степова Скіфія. 15. Кургани скіфських царів. 16. "Звіриний" стиль в пам'ятках скіфів. 17. Пам'ятки Лісостепу скіфського часу.	5
Тема 9. Сармати (4 год.)	18. Проблема походження сарматів. 19. Сарматські поховання.	5

	20. Могильники сарматського і пізньоскіфського часу.	
Тема 10. Античні міста-держави у Північному Причорномор'ї (4 год.)	21. Березань як археологічна пам'ятка. 22. Боспорська держава. 23. Досягнення матеріальної культури античних міст Причорномор'я.	5
Разом: 12 год.		15
Змістовий модуль IV. АРХЕОЛОГІЯ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН		
Тема 11. Археологія ранніх слов'ян (6 год.)	1. Досягнення зарубинецької культури. 2. Липицька культура. 3. Слов'янська черняхівська археологічна культура.	5
Тема 12. Культури слов'ян в V – IX ст. (6 год.)	4. Східнослов'янські пам'ятки V-VII ст. 5. Літописні союзи племен та їх археологічні відповідники. 6. Матеріальна культура слов'ян V – IX ст.	5
Тема 13. Археологія Давньої Русі (6 год.)	7. Фортифікація періоду Русі. 8. Досягнення давньоруських ремісників за даними археології. 9. Давньоруські міста.	5
Разом: 18 год.		15
Змістовий модуль VI. ПІЗНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНА АРХЕОЛОГІЯ		
Тема 14. Стародавній Київ (6 год.)	1. Кам'яне будівництво Києва періоду Русі. 2. Дерев'яна архітектура Києва. 3. Археологія київських храмів.	5
Тема 15. Середньовічна археологія Півдня України (6 год.)	4. Салтівська культура. 5. Археологічні культури кочівників IX-XIII ст. 6. Пам'ятки Криму.	5
Тема 16. Археологія козацького періоду. Польова археологія (4 год.)	7. Археологія гетьманських столиць. 8. Запорізькі Січі як археологічні пам'ятки. 9. Фортеці козацького періоду.	5
Разом: 16 год.		15
Разом: 72 год.		Разом: 80 балів

ІНДИВІДУАЛЬНЕ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНЕ ЗАВДАННЯ

Мета ІНДЗ: засвоєння студентами основного матеріалу дисципліни та опанування форм самостійної науково-дослідної роботи.

Зміст ІНДЗ: відображає зміст тем дисципліни.

Види ІНДЗ та система їх оцінювання:

- реферат(12 балів);
- мультимедійний проект (12 балів);
- анотація (12 балів).

1. Формою самостійної роботи студентів є підготовка **реферату** (теми вказані нижче) на відповідну тему з курсу "Археологія України". Обсяг реферату має бути в межах 15-17 сторінок машинописного тексту (або комп'ютерного набору) на одній сторінці аркуша білого паперу формату А 4 (без списку літератури та додатків).

Всі розділи і підрозділи, що є у плані, повинні бути виділені в тексті заголовками та підзаголовками.

Текст розміщується на аркуші, обмеженому берегами: лівий - не менше 30 мм; правий - 10 мм; верхній - 20 мм; нижній має бути 20 мм. У машинописному варіанті тексту на сторінці розміщується на більше 28-30 рядків по 57-60 знаків у кожному з них.

Першою сторінкою вважається титульний аркуш, на ньому цифра 1 не ставиться, на наступній сторінці проставляється цифра 2 і далі по порядку. Порядковий номер проставляється справа у верхньому куті сторінки.

Розділи або глави нумеруються арабськими цифрами, а підрозділи або параграфи - цифрою розділу і підрозділу через крапку.

Список використаної літератури повинен містити бібліографічний опис джерел, використаних студентом під час роботи над темою. Укладаючи його, необхідно дотримуватись вимог державного стандарту. Кожний бібліографічний запис треба починати з нового рядка, літературу слід розташувати в алфавітному порядку авторів та назв творів. Бібліографічні записи у "Списку..." повинні мати порядкову нумерацію. Посилання на літературу робляться в тексті з позначенням їх порядкового номера в списку і сторінок через кому. Наприклад, [5, 234].

2. **Мультимедійний проект** - вид ІНДЗ, який передбачає володіння студентами мультимедійними технологіями. Проект повинен бути зроблений за допомогою відповідного програмного забезпечення. У ньому повинен міститися текст, що розкриває тему та зображення, що її ілюструють.

Студент повинен презентувати свій проект на занятті. Для контролю надається роздрукована та електронна копії.

3. **Анотація** відображає зміст 2-3 статей на визначену тему (теми вказані нижче). Студент повинен порівняти зміст статей, визначивши різні та спільні підходи авторів у розкритті археологічних проблем. Обсяг анотації має бути в межах 2-4 сторінок машинописного тексту (або комп'ютерного набору) на одній сторінці аркуша білого паперу формату А 4 (без списку літератури та додатків). Також до анотації додається ксерокопії анотованих статей.

Орієнтовна структура ІНДЗ:

- титульний аркуш;

- план (анотації) реферату (зміст роботи із позначенням сторінок, на яких кожний з елементів плану викладений у рефераті);
- основна частина;
- список використаних джерел і літератури.

Критерії оцінювання ІНДЗ:

№ п/п	Опис критерію	Максимальна кількість балів
1.	Повнота розкриття теми	8
2.	Логічність викладу матеріалу	7
3.	Оформлення, що відповідає вимогам	8
4.	Об'єм, що відповідає вимогам	7
Разом		30 балів

Шкала оцінювання ІНДЗ

Рівень виконання	Кількість балів, що відповідає рівню	Оцінка за традиційною системою
Високий	24 - 30	Відмінно
Достатній	16 - 23	Добре
Середній	8 - 15	Задовільно
Низький	0 - 7	Незадовільно

Оцінка з ІНДЗ є обов'язковим балом, який враховується при підсумковому оцінюванні навчальних досягнень студентів з навчальної дисципліни «Археологія України».

**Орієнтовна тематика реферативних досліджень
та мультимедійних проектів
з навчальної дисципліни «Археологія України»:
I семестр**

1. Археологічні методи досліджень та їх особливості.
2. Основні заняття скіфів за археологічними джерелами.
3. Поховальний обряд скіфів.
4. Палеолітичні житла з кісток мамонта в Україні.
5. Скіфські "царські" кургани.
6. Мистецтво скіфських курганів
7. Обряди та вірування палеоліту.
8. Мистецтво палеоліту.
9. Обряди та вірування мезоліту.
10. Обряди та вірування енеоліту.
11. Обряди та вірування неоліту.
12. Розвиток кам'яних знарядь праці.
13. Кургани та їх влаштування.
14. Керамічні вироби трипільської культури.
15. Населення передскіфського часу на території України.
16. Суспільний лад палеоліту. Житла.
17. Скіфський "звіриний" стиль.

18. Господарство та суспільний устрій скифів.
19. Знаряддя праці з бронзи.
20. Поселення та житла трипільської культури.
21. Скифські ювелірні вироби.
22. Археологічні культури раннього періоду епохи бронзи в Україні.
23. Неолітичні культури в Україні.
24. Пам'ятки мезоліту в Україні.
25. Археологічні культури пізнього періоду епохи бронзи в Україні.
26. Особливості археологічних культур енеоліту в Україні.
27. Античні міста - держави Північного Причорномор'я.
28. Ремесла античних міст Північного Причорномор'я.
29. Сарматський період у Північному Причорномор'ї.
30. Будівельна справа та благоустрій античних міст Північного Причорномор'я.
31. Землеробські культури скифського періоду в Україні.
32. Ювелірна справа античних міст Північного Причорномор'я.
33. Кіммерійський період за даними археології.
34. Городища скифського часу.
35. Монетні системи Античних міст Північного Причорномор'я.
36. Кам'яна Могила, як археологічна пам'ятка.
37. Античний Херсонес.
38. Археологічні пам'ятки Пантикапея.
39. Археологічні пам'ятки Старокиївської гори.
40. Археологічні пам'ятки Тіри.
41. Військова справа Давньої Русі.
42. Давньоруська архітектура.
43. Давньоруські мозаїки та фрески.
44. Давньоруські храми Галича.
45. Давньоруські храми Чернігова.
46. Економіка античних міст Північного Причорномор'я.
47. Економіка Давньої Русі за даними археології.
48. Зарубинецька археологічна культура.
49. Київський середньовічний Поділ.
50. Козацькі пам'ятки за даними археології.
51. Літописні східнослов'янські племена.
52. Містобудівництво Давньої Русі.
53. Обряди та вірування ранніх слов'ян.
54. Озброєння Русі за даними археології.
55. Печерні міста Криму.
56. Ранньослов'янські археологічні культури.
57. Релігія та мистецтво Київської Русі за даними археології.
58. Салтівська археологічна культура.
59. Середньовічна археологія Криму.
60. Середньовічні пам'ятки Кам'янця-Подільського.
61. Фортифікації Києва.
62. Фортифікаційні споруди Давньої Русі.
63. Ювелірна справа Давньої Русі.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
Київський університет імені Бориса Грінченка
Інститут лідерства та соціальних наук**

РЕФЕРАТ

з курсу “Археологія України”

на тему:

**“Пізній палеоліт на території України.
”**

Виконав(ла) студент(ка) 1 курсу _____

(прізвище, ініціали)

Прийняв викладач _____

Київ – 2011

**Орієнтовна тематика анотацій досліджень
з навчальної дисципліни «Археологія України»:**

1. Археологічна розвідка.
2. Специфіка методів археологічного датування.
3. Пам'ятки палеоліту в Середньому Подніпров'ї.
4. Пам'ятки палеоліту в Подністров'ї.
5. Пам'ятки мезоліту.
6. Основні археологічні культури неоліту в Україні та їх зв'язки з іншими археологічними культурами.
7. Духовна культура трипільської спільноти.
8. Матеріальні досягнення трипільської культури.
9. Археологічні культури степової зони України в епоху бронзи.
10. Землеробські культури на території України в епоху бронзи.
11. Кіммерійці на території України.
12. Степова Скіфія.
13. Кургани скіфських царів.
14. "Звіриний" стиль в пам'ятках скіфів.
15. Пам'ятки Лісостепу скіфського часу.
16. Могильники сарматського і пізньоскіфського часу.
17. Березань як археологічна пам'ятка.
18. Боспорська держава.
19. Досягнення матеріальної культури античних міст Причорномор'я.
20. Досягнення зарубинецької культури.
21. Слов'янська черняхівська археологічна культура.
22. Матеріальна культура слов'ян V – IX ст.
23. Фортифікація періоду Русі.
24. Досягнення давньоруських ремісників за даними археології.
25. Давньоруські міста.
26. Кам'яне будівництво Києва періоду Русі.
27. Дерев'яна архітектура Києва.
28. Археологічні культури кочівників IX-XIII ст.
29. Запорізькі Січі як археологічні пам'ятки.
30. Фортеці козацького періоду.

СИСТЕМА ПОТОЧНОГО І ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ

Розрахунок рейтингових балів за видами поточного (модульного) контролю

№ п/п	Вид діяльності	Максимальна Кількість балів за одиницю	Тема 1	Тема 2	Разом за I модуль	Тема 3	Тема 4	Тема 5	Тема 6	Разом за II модуль	Тема 7	Тема 8	Тема 9	Разом за III модуль	Тема 10	Тема 11	Разом за IV модуль	Всього
1.	Відвідування лекцій	1		1	1	1	1	1	1	4	1	1	2	4	1	1	2	11
2.	Відвідування семінарських занять	1	1	1	2	1	1	1		3	1	1	1	3	1	1	2	10
3.	Виконання завдання для самостійної роботи (домашнього завдання)	5	5	5	10	5	5	5	5	20	5	5	5	15	5	5	10	55
4.	Робота на семінарському занятті	10	10	10	20	10	10	10		30	10	10	10	30	10	10	20	100
5.	ІНДЗ	30																30
6.	Написання реферату	15			15					15				15			15	60
7.	Написання модульної контрольної роботи	25			25					25							25	75
8.	Підсумок (максимальний)		16	17	73	80	17	6	17	97	17	17	18	67	17	17	74	341
Коефіцієнт: $60:341=0,17$																		

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КУРСУ

- Опорні конспекти лекцій.
- Плани семінарських занять з археології України.
- Роздатковий матеріал з археології України (різноманітні зображення типів пам'яток, окремих археологічних матеріалів).
- Цифрові зображення археологічних пам'яток.
- Нормативні акти: Конституція України, законодавство про захист історико-культурної спадщини (наявні у читальному залі та в електронному вигляді).

Ресурси Інтернет

- Східноєвропейська археологія. Авторські статті з питань археології Східної Європи, України від найдавніших часів до Середньовіччя.

Режим доступу:

<http://www.archaeology.kiev.ua>

- Українська спадщина. Архітектура: авторські статті з питань архітектури. Матеріали про архітекторів X - XX ст. Щорічник „Архітектурна спадщина України” №5. Мистецтво: авторські статті з проблем мистецтва України. Матеріали про визначних діячів мистецтва України. Державне гербівництво і вексилологія, герби регіонів, міст, персональні герби, печатки. Краєзнавство: матеріали про заповідники України, культурну спадщину і туристичні ресурси всіх регіонів України. Замки та храми України (є пошук). Реєстри: список історичних міст України з датами заснування. Державний реєстр національного культурного надбання та інше. Законодавство: закони, підзаконні акти, міжнародні документи щодо охорони, збереження, реставрації, використання об'єктів культурної спадщини.

Режим доступу:

<http://www.heritage.com.ua/index.html>

- Археологія Новгороду. Сервер присвячений археологічним дослідженням у Великому Новгороді та його околицях. На сайті розміщені повні бази даних по знахідкам, бібліографія, історія археології в знахідках.

Режим доступу:

<http://arc.novgorod.ru/second.php3?menu=main&content=news>

- Археологія. Скіфи. Кельти

Для професіоналів і любителів. Більше ніж 7000 анотованих посилань на ресурси по всім напрямкам сучасної археології, багато посилань на давні тексти, опубліковані на інших сайтах.

Режим доступу:

<http://www.archaeology.ru/>

- Інформаційний Центр ІАЕТ СВ РАН

Сайт Інституту археології та етнографії Сибірського відділення Російської Академії наук.

Режим доступу:

<http://www.sati.archaeology.nsc.ru/infoc/>

ПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ

1. Предмет та завдання археології.
2. Типи археологічних пам'яток.
3. Етапи та методи археологічних досліджень.
4. Утвердження відтворюючих форм господарства. Перший великий суспільний поділ праці.
5. Античні міста-держави Північного Причорномор'я.
6. Трипільська культура в Україні.
7. Боспорське царство за археологічними джерелами.
8. Скіфська держава у Криму та Нижньому Подніпров'ї.
9. Археологічна та історична періодизація.
10. Кераміка трипільської культури.
11. Антична колонізація Північного Причорномор'я.
12. Ранньослов'янська київська культура.
13. Стародавній Київ.
14. Ранній палеоліт на території України.
15. Економіка античних міст Північного Причорномор'я.
16. Пізній палеоліт на території України.
17. Племена катакомбної культури.
18. Давньоруське місто за археологічними даними.
19. Економіка Давньої Русі.
20. Мезоліт на території України.
21. Племена передскіфського часу на території України.
22. Техніка обробки каменю та знаряддя праці палеоліту.
23. Ранній залізний вік. Загальна характеристика.
24. Зарубинецька культура.
25. Суспільний лад палеоліту. Житла.
26. Вірування давніх слов'ян.
27. Господарство, ремесла та побут давніх слов'ян.
28. Козацькі січі за археологічними даними.
29. Релігія та мистецтво палеоліту.
30. Енеолітичні племена на території України.
31. Кіммерійська культура.
32. Міста Чернігівського та Новгород-Сіверського князівств.
33. Неоліт в Україні. Загальна характеристика.
34. Зрубна культурно-історична спільність.
35. Культура Давньої Русі за даними археології.
36. Образотворче мистецтво неоліту.
37. Скіфські городища.
38. Херсонес.
39. Енеоліт. Загальна характеристика.
40. Ольвія та Березань.
41. Суспільний лад та світогляд східних слов'ян.
42. Ямна культурно-історична спільність.
43. Лісостепові племена скіфського періоду.
44. Бронзовий вік. Загальна характеристика.
45. Мистецтво античних міст Північного Причорномор'я.
46. Давньоруські могильники.

47. Технологія виготовлення виробів з бронзи.
48. Скіфія. Загальна характеристика.
49. Племена черняхівської культури.
50. Комарівська та тшинецька культури.
51. Танаїс.
52. Давньоруські міста. Загальна характеристика.
53. Празька (корчацька) та пеньківська археологічні культури.
54. Міста Галицько-Волинського князівства.
55. Скіфські "царські" кургани.
56. Культура типу Лука-Райковецька.
57. Структура давньоруського міста.
58. Культура шнурової кераміки Правобережжя України.
59. Сарматські племена.
60. Мистецтво доби Київської держави.
61. Волинцівська та Роменська археологічні культури.
62. Склавіни та анти у великому переселенні народів.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Авдусин Д. А. Археология СССР. – 2-е изд. – М. 1977.
2. Анохин В.А. Монетное дело Херсонеса. – К., 1977.
3. Артамонов М.И. Киммерийцы и скифы. – Л., 1974.
4. Археологія України: Курс лекцій / Л.Л. Залізник, О.П. Моця, В.М. Зубар, К.П. Бунятян, В.В. Отрощенко, Р.В. Терпиловський. – К.: Либідь, 2005. – 504 с. – Бібліогр.: с. 499-501.
5. Археология и естественные науки: Сб.–М., 1965.
6. Археология Украинской ССР: В 3 т. – К., 1985 –1986. – Т. 1–3.
7. Археологія Української ССР: У 3 т.–К.,1971–1975.–Т.1–3.
8. Баран В.Д. Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю. – К., 1972.
9. Баран В.Д. Черняхівська культура – К., 1981.
10. Баран В.Д. Давні слов'яни. – К., 1998. – 336 с.
11. Баран В.Д. Походження українського народу. – К., 2002. – 404 с. (співав. Баран Я. В.).
12. Баран В.Д. Черняхівська культура – поліетнічне утворення на території Південно-Східної Європи // Археологія давніх слов'ян: Дослідження і матеріали. – К., 2004. – С. 91-102.
13. Баран В.Д. Історичні витоки українського народу. – К., 2005. –208 с.(співав.Баран Я. В.).
14. Баран В.Д. Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период. – К, 1990. (співав.).
15. Брайтчевський М.О. Походження Русі.–К.,1968.
16. Винокур І.С., Телегін Д.Я. Археологія України: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 1994. – 318 с.
17. Відейко М.Ю. Археологія в Інтернеті. Довідник.– К., 2001.– 123 с.
18. Гайдукевич В.Ф. Боспорское царство. – М.; Л., 1949.
19. Гладилін В. И. Проблемы раннего палеолита Восточной Европы. – К., 1976.
20. Голобуцкий В.А. Запорожское казачество. – К., 1957.
21. Давні поселення України. Альбом археологічних джерел та реконструкцій. Ч.1.– К., 2000.– 102 с.
22. Давня і середньовічна історія України (історико-археологічний збірник).– Кам'янець-Подільський, 2000.– 360 с.
23. Давня історія України. Т.1-3.– К., 2000.
24. Давня кераміка України. Ч.1.– К., 2001.– 238 с. (Трипільська культура, бронзовий вік та черняхівська культура).
25. Даниленко В.Н. Неолит Украины.–К., 1969.
26. Даниленко В.Н. ЭнеолитУкраины.–К.,1974.
27. Гуслистий К.Запорізька Січ та її прогресивна роль в історії українського народу.–К., 1954.
28. Етнічна історія давньої України. – К., 2000.– 280 с. – 101 іл .
29. Ефименко П.П. Первоыбитное общество.–К., 1953.
30. Зиневич Г.П. Очерки палеоантропологии Украины.–К., 1967.
31. Ильинская В.А., Тереножкин Л.Я. Скифия VII – IV вв. до н.э. – К., 1983.
32. Мозолевський Б.М. Товста Могила. – К., 1979.
33. Морська торгівля в Північному Причорномор'ї.– К., 2001.– 236 с.

34. *Пидопличко И. Г.* Позднепалеолитические жилища из костей мамонта на Украине.-К., 1969.
35. *Рыбаков Б. А.* Геродотова Скифия. – М., 1979.
36. *Рыбаков Б.А.* Язычество древних славян. – М., 1981.
37. *Седов В.В.* Восточные славяне в VI– XIII вв. – М., 1982.
38. *Седов В.В.* Происхождение и ранняя история славян. – М.,1979.
39. *Телегін Д. Я.* Мезолітичні пам'ятки України. – К., 1981.
40. *Телегін Д.Я.* Дніпро-донецька культура. – К. 1968
41. *Телегін Д.Я.* Середньосгогівська культура епохи міді. – К., 1973.
42. *Тереножкин А.И.* Киммерийцы. – К., 1976.
43. *Толочко П.П.* Дворцовые интриги на Руси.- К.: "АртЕк", 2001.- 208 с.
44. *Толочко П.П.* Древний Киев. – К., 1983.
45. *Черненко Е.В.* Скифские лучники. – К., 1981.
46. *Черненко Е.В.* Скифский доспех. – К., 1968.
47. *Черныш А П.* Палеолит и мезолит Приднестровья.–М., 1973.
48. *Черняков И. Т.* Северо-Западное Причерноморье во 2-й половине 2 тыс. до н.э. – К., 1985.
49. *Чмихов М.О., Кравченко Н.М., Черняков І.Г.* Археологія та стародавня історія України: Курс лекцій, – К., 1992.
50. *Шовкопляс І. Г.* Археологічні дослідження наУкраїні (1917–1957). – К., 1957.
51. *Шовкопляс І. Г.* Основи археології. – К., 1971.
52. *Шовкопляс Я.Г.* Мезинская стоянка.–К., 1965.
53. *Шрамко Б.А.* Бельское городище скифской эпохи (город Гелон). – К.,1987.
54. *Яворницький Д.1.* Історія запорізьких козаків: У 2 т. – Львів, 1990 – Т 1.
55. *Якобсон А.Л.* Средневековый Крым. – М.;Л., 1964.
56. *Яковенко Е.В.* Скифи Східного Криму в V – II ст. до н.е. – К., 1974.

Додаткова:

1. --- VITA ANTIQA.- К.: Стилос, 2001.- № 3-4.- 202с. (Палеоліт).
2. *Андрух С.И.* Могильник Мамай-Гора II.- Запоріжжя, 2001.- 282 с.
3. Античные памятники Северо-Западного Причерноморья..- К.: Мистецтво, 2001.- 176 с
4. *Апанович О.* Військове мистецтво українського козацтва // Козацька газ. Вид. присвячено 500-річчю укр. козацтва. – Житомир, 1990.
5. *Артеменко И.И.* Племена Верхнего и Среднего Поднепровья в эпоху бронзы. – М., 1967.
6. *Ауліх В.В.* Зимнівське городище.–К., 1972.
7. *Балагури Э.А.* Население Верхнего Потисья в эпоху бронзы.- Ужгород, 2001,- 391 с.
8. *Бандуровский А.В., Буйнов Ю.В.* Курганы скифского времени Харьковской области (северскодонецкий вариант).- К., ИА НАНУ, 2000.- 236 с.
9. Бахчисарайский историко-археологический сборник. Вып.2.- Симферополь: Таврия-Плюс, 2001. - 496 с.

10. *Березанская С.С.* Средний период бронзового века в Северной Украине. – К., 1972.
11. *Бессонова С.С., Скорый С.А.* Мотронинское городище скифской эпохи (по материалам раскопок 1988-1996 гг.). - Киев-Краков, 2001.- 156 с.
12. *Бибигов С. Н.* Раннетрипольское поселение Лука-Врублевецкая на Днестре // *Материалы и исследования по археологии СССР.* – 1953. – №38.
13. *Бідзіля В.І.* Історія культури Закарпаття на рубежі нашої ери. – К.,1971.
14. *Боспорские исследования.* Вып. I. - Симферополь, 2001.- 272 с.
15. *Брайчевський М.Ю.* Біля джерел слов'янської державності. – К., 1964.
16. *Братченко С.Н.* Донецька катакомбна культура раннього етапу ч. 1.-Луганськ: Шлях, 2001.- 76 с.
17. *Братченко С.Н.* Донецька катакомбна культура раннього етапу ч. 2.-Луганськ: Шлях, 2001.- 124 с.
18. *Братченко С.Н.* Нижнее Подонье в эпоху средней бронзы. – К., 1976.
19. *Братченко С.Н., Санжаров С.М.* Рідкісні бронзові знаряддя з катакомб Сіверськодонеччини та Донщини III тис. до н.е.- Луганськ: вид-во СНУ, 2001.- с. 108.
20. *Вакуленко Л.В.* Пам'ятки підгір'я Карпат першої половини I тисячоліття н. е. – К.,1977.
21. *Веймарн Е.В.* Оборонительные сооружения Эски-Кермена: История и археология средневекового Крыма. – М., 1958.
22. *Винокур І.С., ТимошукБ.О.* Давні слов'яни на Дністрі. – Ужгород, 1977.
23. *Винокур І.С.* Історія та культура черняхівських племен.–К., 1972.
24. *Винокур І.С.* Черняхівська культура: витоки і доля.- Кам'янець-Подільський: Абетка; Оіум, 2000.- 376 с.
25. *Відомі херсонські учені-археологи: Біобібліографічний довідник.-* Херсон, 2000.- 56 с. іл.:
26. *Вікентій В'ячеславович Хвойка та його внесок у вітчизняну археологію (до 150-річчя від дня народження).-* К., ТОВ "ІІІ, Лтд", 2000.- 194 с.
27. *Гавриленко І.М.* Зимівниківська археологічна культура (до історії ранньомезолітичного населення Лівобережної України).- Полтава: АСМІ, 2000. - 128 с.
28. *Гавриш П.Я.* Племена скіфського часу в лісостепу Дніпровського Лівобережжя (за матеріалами Припсілля).- Полтава: ВЦ "Археологія", 2000,- 232 с.
29. *Горелик А.Ф.* Памятники Рогалькско-Передельского района. Проблемы финального палеолита Юго-Восточной Украины.- Киев-Луганск: РИО ЛИВД, 2001.- 366 с.
30. *Граков Б.Н.* Каменское городище на Днестре // *МИА.* – 1954. – №36.
31. *Дзиговский А.Н., Островерхов А.С.* Стеклянная посуда как историческое явление в памятниках скифо-сарматского времени Украины, Молдовы и Российского Подонья (VI в. до н.е. - IV в. н.е.).- Одесса, 2000.- 260 с.

32. Діти Сонця. Цивілізації давньої України.- К., 2001.-216 с. (Трипільська культура, скіфський та римський часи).
33. Домбровский О.И. Фрески средневекового Крыма. – К., 1966.
34. Древние амфоры в Северном Причерноморье. Справочник-определитель.- К., 2001.- 110 с. - 28 іл .
35. Древности Северского Донца. В.5.-Луганск: Шлях, 2001.- 108 с. : ил. (Неоліт - ранній залізний вік).
36. Ельников М.В. Средневековый могильник Мамай-Сурка (по материалам исследований 1989-1992 гг.).- Запорожье: ЗГУ, 2001.- 275 с.
37. Зализняк Л.Л. Мезолит юго-восточного Полесья.- К., 1984.
38. Зализняк Л.Л. Охотники на северного оленя Украинского Полесья эпохи-финального палеолита.-К., 1989.
39. Збенович В.Г. Позднетрипольские племена Северного Причерноморья. – К., 1974.
40. Зубарь Д. М. Некрополь Херсонеса Таврического I – IV в. н.э. – К., 1982.
41. Иванова А.П. Скульптура и живопись Боспора.-К., 1961.
42. Иванова С.В. Социальная структура населения ямной культуры Северо-Западного Причерноморья.- Одесса: Друк, 2001.- 244 с.
43. Исследования совместной Украинско-Немецкой археологической экспедиции в 1999 г.- К., 2000.- 60 с. (Городище скіфського часу, розташованого біля с. Більськ та пов'язаного з ним курганного могильника в ур. Перещепино).
44. Исследования совместной Украинско-немецкой археологической экспедиции 2000 г.- К., 2001.- 72 с. -45 ил. (Городище скіфського часу біля с. Більськ (Полтавщина) та курганного могильника, пов'язаного з городищем (в ур. Перещепино).
45. Кадеев В.И. Херсонес Таврический в первых веках нашей эры. – Харьков, 1981.
46. Ковпаненко Г.Т. Сарматское погребение I в н.э. на Южном Буле. – К., 1986.
47. Колотухин В.А. Киммерийцы и скифы Степного Крыма (Подкурганные погребения Степного Крыма начала железного века): Материалы по археологии Крыма. - Симферополь, "СОНАТ", 2000.- 120 с.
48. Колотухин В.А., Тощев Г.Н. Курганные древности Крыма. III.- Запорожье, 2000.- 245 с. (Матеріали епохи бронзи та періоду середньовіччя).
49. Компан О. Міста України другій половині XVII ст. – К., 1963.
50. Корзухина Г.Ф. Предметы убора с выемчатыми эмалями V – первой половины VI вв. в Среднем Поднепровье. – М., 1978.
51. Кравченко А.Л. Средневековый Белгород на Днестре (конец XIII – XIV в.). – К., 1986.
52. Круц В.А. Позднетрипольские памятники Среднего Поднепровья. – К., 1977
53. Круц В.О., Чабанюк В.В., Чорновіл Д.К. Ранок землеробського світу: пам'ятки трипільської культури на Тальнівщині. - К.: Техніка, 2000.- 47 с.
54. Крыжицкий С.Д. Жилые дома античных городов Северного Причерноморья (VI в. до н. э. – IV в. н.э.). – К., 1982.

55. *Кульбака В., Качур В.* Індоевропейські племена України епохи палеометалу.- Маріуполь: Рената, 2000 - 80 с. іл.
56. *Лагодівська О.Ф., Шапошникова О.Г., Макаревич М.Л.* Михайлівське поселення. – К., 1962.
57. *Любичев М.В.* Черняховская культура Днепро-Донецкой Лесостепи: история исследования и основные проблемы изучения. - Харьков.- Издательство ХГАДТУ, 2000.- 264 с.
58. *Макаренко М.О.* Маріупольський могильник. – К.,1933.
59. *Максимов Е.В.* Зарубинецкая культура на территории УССР. – К., 1982.
60. *Мартынов Л. И.* Археология СССР. – 2-е изд. – М., 1982.
61. Материали по археології, історії і етнографії Таврії. Вып. VIII.- Симферополь, 2001.- 536 с.
62. Маяцкое городище: Труды советско-болгарско-венгерской экспедиции. – М., 1984.
63. Мельпомена в Пантикапее. Керчь театральная.- Керчь, 2001.- 130 с.
64. Микола Чмихов. Збірник на пошану пам'яті. - К.- Видавничий дім КМ Academia, 2000.- 53 с
65. *Михеев В.К.* Подонье в составе Хазарского каганата. – Харьков, 1985.
66. *Міхеєв В.К., Шрамко Б.А.* Археологія залізного віку Східної Європи.- Харьков, Каравела, 2000.- 224 с. (Археологічні пам'ятки раннього залізного віку і ранньослов'янського часу).
67. *Неприна В.И.* Неолит ямочно-гребенчатой керамики на Украине. – К., 1976.
68. *Оленковський М.П.* Палеоліт та мезоліт Присивашся. Проблеми епіграфету України. - Херсон: вид. "Придніпров'я", 2000.- 172 с.
69. *Отрощенко В.В.* Проблеми періодизації культур середньої та пізньої бронзи півдня Східної Європи (культурно-стратиграфічні зіставлення).- К., 2001.- 288 с.
70. *Охріменко Г.В.* Волинська неолітична культура. .- Луцьк.: "Волинська обласна друкарня", 2001.- 152 с.
71. *Охріменко Г.В.* Культура лінійно-стрічкової кераміки на Волині.- Луцьк.: "Волинська обласна друкарня", 2001.- 138 с.
72. Пам'ятки археології Північно-Західного Причорномор'я. - Одеса: Гермес, 2000.- 148 с.
73. *Пассек Т.С.* Периодизация трипольских поселений // МИА.– 1949 – №10.
74. *Петрашенко В.О., Максимов Є.В.* Трахтемирів, Подорож у давнину.- К., 2001.- 102 с.
75. *Петренко В.Г.* Правобережье Среднего Приднепровья в V–III в. до н.э. – М., 1967.
76. *Петров В.П.* Етногенез слов'ян. – К., 1972.
77. *Пивоваров С.* Християнські старожитності в межиріччі Верхнього Пруту та Середнього Дністра.- Чернівці: Зелена Буковина, 2001.- 152 с.
78. *Приходнюк О.М.* Археологічні пам'ятки Середнього Подніпров'я VI–IX ст. н. е. – К., 1980.

79. *Прищепя Б.А., Нікольченко Ю.М.* Муравицьке городище.- Маріуполь: Рената, 2001.- 80 с. (Бронза).
80. Проблеми археології Подніпров'я.- Дніпропетровськ: видавництво Дніпропетровського ун-ту, 2000.- 163 с.
81. *Русанова И.П.* Славянские древности VI–VII вв.–М., 1976.
82. *Русяева А.С.* Земледельческие культуры в Ольвии догетского времени. – К., 1979.
83. *Русяева А.С.* Славетний мудрець- скиф Анахарсіс.- К.: Наук. Думка, 2001.- 104 с.
84. *Санжаров С.М., Бритюк О.О., Котова Н.С., Черних Є.О.* Поселення неоліту-ранньої бронзи Сіверського Дінця.- Луганськ: вид-во СНУ, 2000.- 128 с.
85. *Свешніков І.К.* Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на початку II тисячоліття до нашої ери. – К., 1974.
86. *Свешніков І.К.* Музей-заповідник “Козацькі могили”. – Львів. 1990.
87. *Ситник О.С.* Середній палеоліт Поділля. - Львів, 2000.- 371 с.
88. *Скиба Л.Є.* Пирогівський могильник зарубинецької культури.- К., 2001.- 176 с.
89. *Скржинська М.В.* Будні и праздники Ольвии в VI-I вв. до н.е. - СПб: Алетейя, 2000. - 288 с.
90. *Славин Л.М.* Древний город Ольвия. – К., 1951.
91. Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период / Под ред. В.Д. Барана. – К., 1990.
92. *Смирнов А.П.* Скифы. – М., 1966.
93. *Сміленко А.Т.* Слов'яни та їх сусіди в Степовому Подніпров'ї (II–XIII ст.) – К., 1975.
94. *Смішко М.Ю.* Карпатські кургани першої половини I тисячоліття н. е. – К., 1960.
95. *Соломоник Э.И.* Сарматские знаки Северного Причерноморья.–К., 1959.
96. *Сорочан С.Б., Зубарь В.М., Марченко Л.В.* Жизнь и гибель Херсонеса.- Харьков: Майдан, 2000.- 828 с.
97. *Станко В.Н.* Мирное: Проблемы мезолита Северного Причерноморья. – К., 1983.
98. Старожитності Степового Причорномор'я та Криму т. VIII.- Запоріжжя, 2000.- 303 с.
99. *Стржелецкий С.Ф.* Клery Херсонеса Таврического. – Симферополь, 1961.
100. *Тереножкин А.И.* Предскифский период на Днепровском Правобережье. –К., 1961.
101. *Тиханова М.А.* О локальных вариантах черняховской культуры // Советская археология. – 1957. – № 4.
102. *Ткачук Т.М., Мельник Я. Г.* Семіотичний аналіз трипільсько-кукутенських знакових систем (мальований посуд).- Івано-Франківськ: "Плай", 2000.- 238 с.
103. *Третьяков П. Н.* Финно-угры, балты и славяне на Днепре и Волге. – М.; Л., 1966.

104. *Третьяков П.Н.* Восточнославянские племена. – 2-е изд. – М., 1953.
105. *Тречило А.* Прапори та герби українського козацтва // *Козацька газ.* – Житомир, 1990.
106. *Цигилик В.М.* Населення Верхнього Подністрів'я перших століть нашої ери. – К., 1975.
107. *Чабай В.П., Демиденко Ю.Э., Евтушенко А.И.* Палеолит Крыма: методы исследований и концептуальные подходы. - Симферополь-Киев, 2000.- 104 с.
108. *Шарафутдинова И.К.* Степное Поднепровье в эпоху поздней бронзы. – К., 1982.
109. *Шелов Д.Б.* Танаис и Нижний Дон в III – I вв. до н.э. – М., 1970.
110. *Шмаглій М.М.* Великі трипільські поселення і проблема ранніх форм урбанізації.-К., 2001.- 129 с.
111. *Шульц П.Н.* Мавзолей Неаполя скифського. – М., 1953.
112. *Щеглов Л.Я.* Северо-Западный Крым в античную эпоху.–Л., 1978.
113. *Якубовський В.І.* Скарби Болохівської землі.- Кам'янець-Подільський, 2001.- 143 с.